

En Biopolitisk Undersøgelse af Finansiell Afrealisering

- *A Biopolitical Examination of Financial Derealization*

Mek W. Hansen

November 2015

Kandidatafhandling - Cand.merc.(fil.)

Copenhagen Business School

CPR: 091089-xxxx

Vejleder: Ole Bjerg

Antal anslag: 181.238

Antal normalsider: 79,7

Abstract

The Danish real estate market has detached itself from reality once again. History has taught us that a housing boom precedes a financial crisis, so why is it happening again? Foucault teaches us that in biopolitics, the sovereign power has a rationale for implementing power technologies to organize and control its subjects. This paper sets out to examine the biopolitical rationale implied by financial derealization. In order to achieve this, it is necessary to conceptualize financial derealization and investigate how it functions by applying it to the real estate market. The paper concludes that financial derealization is a systemic error rather than a biopolitical power technique. It is a concept that has risen through massive layers of semiotics, a hyper-complex flow of information and an extremely competitive situation on the financial markets. The disproportionate extrapolation of these components has led to a household debt of astronomical heights. The enormous debt in society has major consequences for the macroeconomy and for the individual citizen. It is in everyone's interest to reduce financial realization as much as possible.

Index:

INDLEDNING OG PROBLEMFORMULERING	6
KRITISK RATIONALISME	10
ONTOLOGI OG EPISTEMOLOGI	11
BIOPOLITIK	12
FOUCAULT	12
STATSRÆSONEN	13
MARKEDET SOM VERIDIKTIONENS STED	16
FRIHEDEN	17
DEN MENNESKELIGE KAPITAL	19
AGAMBEN	20
ZOÉ OG BIOS	20
DISPOSITIVET	21
PROFANATIONEN	23
FINANSIEL AFREALISERING	24
DE TO ØKONOMIER – ONTOLOGISK UDGANGSPUNKT	25
KOMPONENTER I FINANSIEL AFREALISERING	29
SEMIOTIKKEN	30
MATEMATISERINGEN	32
GÆLDEN	36
KRITERIER FOR FINANSIEL AFREALISERING	41
BOLIGEN OG DEN FINANSIELLE KONTEKST	42
BOLIGMARKEDETS UDVIKLING	43
BOLIGGÆLDEN	45
MIAN & SUFI – HOUSE OF DEBT	46

BOLIGBOBLER	46
INTERESSEENTER I BOLIGBOBLE-KONTEKSTEN	49
MAKROØKONOMISKE BETRAGTNINGER	53
SHARED-RESPONSIBILITY MORTGAGE	56
<u>FINANSIEL AFREALISERING OG BOLIGMARKEDET</u>	<u>58</u>
DEN FINANSIELLE ØKONOMI I BOLIGMARKEDET	59
SEMIOTIK I BOLIGMARKEDET	61
GÆLD I BOLIGMARKEDET	65
SHARED-REONSIBILITY MORTGAGE OG FINANSIEL AFREALISERING	66
OPSUMMERING	69
<u>BIOPOLITIK OG FINANSIEL AFREALISERING</u>	<u>70</u>
FINANSIEL ØKONOMI OG BIOPOLITIK	71
SEMIOTIK, MATEMATISERING OG BIOPOLITIK	72
BOLIGMARKEDET SOM VERIDIKTIONENS STED	74
GÆLD SOM DISPOSITIV	75
DEN SYSTEMISKE FEJL	76
PROFANATION AF BOLIGMARKEDET – SHARED-REONSIBILITY MORTGAGE	77
<u>KONKLUSION</u>	<u>79</u>
<u>LITTERATUR</u>	<u>82</u>

Indledning og problemformulering

Boligmarkedet er af mange udråbt til at være den primære katalysator for den finansielle krises tilblivelse i 2008. De stigende boligpriser medførte større og mere risikable udlån til boliginvestorer gennem en årrække. Det var ikke alle investorer, der var solvente, hvilket resulterede i, at det overbelastede finansielle system krakkede, hvorefter de blottede finansielle institutioner styrtede sammen med en dominoeffekt, der var langt større og mere omfattende, end man kunne have frygtet. Banker gik konkurs, ikke-finansielle virksomheder fulgte efter, arbejdsløsheden steg, produktionen faldt, husejere gik på tvangsauktion, etc. Alt dette er nu almindeligt kendt og accepteret som direkte økonomiske konsekvenser af finanskrisen. Hertil kommer mange indirekte konsekvenser i form af de psykiske og eksistentielle påvirkninger af personer i evig gæld, stavnsbinding til overforgældede ejendomme, arbejdsløshed, skilsmisser og mange flere. Der er ingen tvivl om, at boligmarkedets tilstand er en vigtig komponent i befolkningens generelle ve og vel.

Nu er vi her så igen. Den 13. maj 2015 udgav ejendomsmæglerselskabet Home en investeringsanalyse, der berettede, at ejerlejlighedspriserne er de højeste nogensinde.¹ Det vil sige, at priserne i København allerede har oversteget niveauet fra 2006, hvor det toppede sidst. Om der er tale om en ny boble, eller om priserne blot er et resultat af den store befolkningstilvækst og dermed øgede efterspørgsel i hovedstadsområdet, er eksperterne uenige om. Uanset, hvad årsagen til de massive prisstigninger er, så udgør det høje niveau i sig selv en øget risiko for både långiver og –tager, og det medfører naturligvis komplikationer for tilflyttere og førstegangskøbere, der pludselig skal investere langt større beløb end ellers. I en vekselvirkning mellem låntagere, der gerne vil bo i København, og kreditgivere, der jagter kunder i et marked med hård konkurrence, opstår der stærkt gearrede investeringer, og spiralen fortsætter sin optur, indtil stemningen vender igen. Finanstilsynet har da også bemærket signalerne, hvilket har fået dem til at advare bankerne mod at sløse med kreditvurderingerne, men dog uden konkrete forordninger mod udviklingen.

Man kan undre sig over, at det finansielle system umiddelbart får lov til at løbe løbsk igen. Der findes masser af kritikere; økonomer, forskere, filosoffer, debattører, etc. Endda

¹ Homes Ejerlejlighedsprisindeks (2015), *Prisrekord i København – Aarhus er ekstremt tæt på*

Saxo Banks investeringsdirektør har fremført en kritik af de manglende radikale ændringstiltag og forudsagt en ny finansiell krise om få år. Men alle disse kritikere lader til at blive overhørt hos politikerne, til trods for at den empiriske udvikling lader til at understøtte deres bekymringer. Hvorfor hører vi ikke mere om den truende udvikling i offentligheden? Hvorfor diskuterer vi ikke alternative økonomiske og finansielle mekanismer, der kan dæmme op for udviklingen?

Ifølge Franco "Bifo" Berardi er kapitalismen og den neoliberale ideologi problemet. Vi kan simpelthen ikke stille noget op, fordi vi bliver subjektiveret af kapitalismen som altoverskyggende paradigme, og vores handlinger er derfor prædestinerede. For at ændre systemet er vi nødt til at gøre op med kapitalismen som helhed. Først herefter vil vi slippe ud af denne tilstand af økonomisk paralysé. Han benævner blandt andet kritikken "*finansiell afrealisering*", men han konceptualiserer og afdækker det ikke fuldstændigt. Begrebet er yderst interessant og revolutionerende i sin natur, men det savner konkrete økonomiske fikspunkter, og det mangler ligeledes en praktisk anvendelighed. Jeg vil danne et rammearbejde omkring finansiell afrealisering, der vil tage udgangspunkt i Bifos kapitalismekritik. I konceptualiseringen af begrebet, vil jeg inddrage andre perspektiver og argumenter, der har relation til problematikken. Målet med denne konceptualisering er *ikke* at skabe en ny og bredere kapitalismekritik, men snarere at afdække de finansielle mekanismers funktion og undersøge, hvor den substantielle virkelighed og den finansielle virkelighed afkobles.

Jeg er ikke blot interesseret i finansiell afrealisering for at undersøge de finansielle strukturer og mekanismer. Dét, der er særligt interessant, er de biopolitiske konsekvenser af den finansielle afrealisering. Med dette mener jeg, at det er interessant at undersøge, hvordan selve livet i en befolkning påvirkes og subjektiveres gennem den finansielle afrealiserings indflydelse. Ifølge Agamben foregår hele den biopolitiske subjektivering gennem dispositiver, der former befolkninger via mulighedsbetingelser fra et "nøgent" liv i *zoé* til et liv i samfundet, *bios*. Dispositiverne er kontrolleret af politikerne, og det er de intellektuelles opgave at hjælpe med at afdække og beskrive dispositiverne, hvilket skal give politikerne et handlingsgrundlag at træffe beslutninger ud fra i overensstemmelse med de demokratiske principper. Det er netop i denne kontekst, det vil være interessant at indsatte den finansielle afrealisering.

Foruden de obligatoriske redegørende elementer, vil afhandlingen antage en tredelt struktur. Første del vil besvare spørgsmålet:

Hvilke konstituerende komponenter består *finansiell afrealisering* af?

Dette spørgsmål skal naturligvis besvares med udgangspunkt i Franco "Bifo" Berardis kapitalismekritik. Men hele konceptualiseringen skal udarbejdes gennem en diskussion med især Marazzi og Lazaratto, der ganske vist ikke direkte beskæftiger sig med finansiell afrealisering, men de beskæftiger sig med nogle af konceptets konstituerende komponenter, og derigennem kan de bidrage til at udvikle og afgrænse teorien. Dette spørgsmål handler om at anvende den kritiske rationalisme til at validere konceptet og gøre det analytisk anvendeligt.

Da finansiell afrealisering kan siges at være et element, der ligger i spændingsfeltet mellem biopolitik og finansiell teori, har jeg ligeledes valgt at strukturere teksten herefter. Det vil sige, at første del af teksten vil antage en kronologisk struktur som følger; metodiske overvejelser, biopolitikens teoretiske baggrund og afslutningsvis en eklektisk konceptualisering af finansiell afrealisering.

Anden del vil fokusere på spørgsmålet:

Hvordan kan *finansiell afrealisering* identificeres i boligmarkedet?

Hele afhandlingen vil have en forankring i boligmarkedets udformning. Dette er valgt, fordi boligen er et glimrende eksempel på, hvordan befolkningen involveres i de finansielle systemer uden selv at opsøge det direkte. Boligen er essentiel for mennesket, og finansieringen heraf er en nødvendighed i langt de fleste tilfælde. Boligen er på denne måde relevant og eksemplificerende for afhandlingen i en filosofisk, økonomisk og biopolitiske kontekst. Dette er årsagen til, at anden del af afhandlingen vil fokusere på, hvordan man kan se elementer af finansiell afrealisering i boligmarkedet.

Udlægningen af boligmarkedet vil i høj grad være baseret på Mian og Sufis deskriptive teori vedrørende boligmarkedets ontologi og udvikling. De præsenterer i samme ombæring et koncept kaldet Shared-Responsibility Mortgage, som er et alternativt finansieringsforslag, der potentielt kan fungere som en kreditklemme på de nuværende forhold.

Dette koncept vil blive analyseret parallelt med resten af boligmarkedet som et potentielt alternativ til vores nuværende finansielle kreditstruktur.

Tredje del vil undersøge spørgsmålet:

Hvordan kan *finansiell afrealisering* rationaliseres i en *biopolitisk* kontekst?

Med udgangspunkt i Foucault og Agambens biopolitiske teorier vil denne sektion vise, hvordan den finansielle afrealisering kan betragtes i en biopolitisk kontekst. Det primære fokus er at få afdækket, om finansiell afrealisering kan rationaliseres i en biopolitisk kontekst. Det handler altså om, *hvordan* det kan opstå under de givne forudsætninger. Det naturlige næste spørgsmål bliver oplagt: Hvordan kan finansiell afrealisering undgås fremadrettet? Analysen vil være baseret på den foregående analyse af boligmarkedet og finansiell afrealisering, og den vil både beskæftige sig med biopolitikken på et ideologisk niveau samt et mere konkret individuelt niveau, der undersøger, hvordan befolkningen subjektiveres af konceptet finansiell afrealisering.

Ved at besvare disse spørgsmål burde der være dannet et deskriptivt billede af, hvordan de finansielle strukturer påvirker og subjektiverer selve livet af befolkningen i vores nuværende samfund – både i et overordnet makroperspektiv og på individniveau. Det er også målet, at der dannes et indtryk af, hvem der har magten til at kontrollere den biopolitiske udvikling, og hvordan denne kan formes.

Kritisk rationalisme

*"[...] whenever we propose a solution to a problem, we ought to try as hard as we can to overthrow our solution, rather than defend it. [...] criticism will be fruitful only if we state our problem as clearly as we can and put our solution in a sufficiently definite form—a form in which it can be critically discussed."*²

Afhandlingens videnskabsteoretiske tilgang til problemstillingen er baseret på den kritiske rationalisme. Den kritiske rationalisme er valgt, fordi den tillader en åben dialog omkring vage koncepter, der er svære at verificere. Finansiell afrealisering, som det fremstår i skrivende stund, er netop et vagt defineret koncept, og en vigtig del af problemstillingen er at uddybe og validere det som selvstændig teori. I denne forbindelse er det vigtigt at notere sig, at det i den kritiske rationalisme ikke handler om at *verificere* teorierne for at give dem gyldighed, men derimod handler det om at forsøge at *falsificere* dem. Med den kritiske rationalisme går man til sit materiale med et åbent sind. Man har ikke nogle universelle love, der forhindrer teoriens gyldighed a priori, man skal derimod præsentere problemstilling og koncept og herefter forsøge at modbevise det for at skabe validitet. Målet er ikke at finde sandhed. Målet er at opstille plausible teorier, der kan udvikle vores tænkning. Derfor er den kritiske rationalisme den oplagte metodiske tilgang i denne afhandling.

*"Vi har ikke adgang til den endegyldige sandhed, men videnskabelige resultater og teorier, der ikke er den endegyldige sandhed, kan alligevel pege i retning af sandheden og kan fortælle os noget om verdens sammenhæng."*³

Den kritiske rationalisme handler om at undgå trivielle teorier og vanetænkning. Man skal opstille dristige teorier om verdens sammenhæng, efterprøve dem og forsøge at tilbagevise dem.⁴ I denne problemstillings sammenhæng er det især konceptualiseringen af finansiell afrealisering, der skal afprøves og tilbagevises. Dette forsøges ved at afprøve teoriens kongruens med virkeligheden – nærmere specifikt med boligmarkedet. Herefter undersøges det, om den finansielle afrealisering er forenelig med biopolitikken. I denne sammenhæng kan det argumenteres, at jeg snarere prøver at verificere teorien og dermed

² Popper, *The logic of Scientific Discovery*, p. 19

³ Jacobsen, et al., *Videnskabsteori*, p. 92

⁴ Jacobsen, et al., *Videnskabsteori*, p. 92

trækker på positivismens logiske metodik. Men det er dog tilladt inden for rammerne af kritisk rationalisme at trække på verifikationen som en logisk proces.⁵ Det er blot vigtigt, at man ikke hævder at have fremprovokeret sandhed i en epistemologisk forstand.

Dette skaber trækninger til konflikten mellem induktion og hypotetisk-deduktion. Ved induktion forstås, at man har et sæt universelle overordnede love, der anvendes til at slutte til teoretiske sandheder, hvorimod deduktionen forsøger at finde den overordnede sandhed gennem en betragtning af enkeltdelene. I denne afhandlingsproces kan man sige, at begge dele anvendes. I selve konceptualiseringen fremsættes en hypotese af Bifo, der efterprøves og diskuteres rationelt med andre teoretikere. Hernæst afprøves denne i forhold til de nyeste teorier inden for boligmarkedets udvikling. Og afslutningsvis bliver det undersøgt, hvordan biopolitik og finansiell afrealisering 'passer sammen'. Ved at lave koblingen til biopolitikken, kan det fremstå som om, der anvendes induktion, da man har et sæt givne teorier, der skal verificere konceptet finansiell afrealisering. Som nævnt ovenfor, er det også tilladt inden for rammerne af kritisk rationalisme at anvende en verifikationsproces. Den må bare ikke stå alene. Det er altså intentionen at undersøge deduktivt, at *såfremt* konceptet finansiell afrealisering er gyldigt, *hvordan* vil det så kunne tænkes at passe med de gældende teorier om biopolitik. Det er på denne måde logisk og videnskabeligt interessant at undersøge, hvordan denne nye viden, dette nye koncept, interagerer med virkeligheden. Det kan samtidig betragtes som et led i falsifikationsprocessen.

*"Vi går til verden med nogle forestillinger om, hvad vi skal kigge efter, men det betyder ikke, at det, vi finder, dermed er forklaringen. Tværtimod bliver mødet med verden først videnskabeligt interessant, når vi begynder at spørge til, hvordan det, vi ser, hænger sammen. Den fase af forskningsprocessen, hvor opdagelsen af mulige forklaringer på problemet kreativt udspiller sig, kan ikke fastlægges metodisk."*⁶

Ontologi og epistemologi

Ifølge Popper, der betragtes som grundlæggeren af den kritiske rationalisme, så er det centrale kriterium for, hvad der etablerer en ontologisk virkelighed, tilstedeværelsen af

⁵ Popper, *The logic of Scientific Discovery*, p. 19

⁶ Jacobsen, et al., *Videnskabsteori*, p. 97

en kausal effekt i den observerbare verden.⁷ Det vil altså sige, at et koncept som finansiell afrealisering er virkeligt fra et ontologisk synspunkt, om end det ikke har en materiel virkelighed, fordi det kan få ting til at ske i den 'virkelige' verden. Dette er dog ikke ensbetydende med, at de kan underlægges de samme naturlove, som den materielle verden. Selvom det generelle princip om falsifikation bør gælde inden for alle videnskabsgrene, så er der en større rationalitet forbundet med sociologiske situationelle analyser. Ved at identificere det rationelle i en ontologisk sammenhæng, kan man samtidig underbygge den epistemologiske styrke i en teori.⁸ Dette er en måde at være kritisk rationalistisk i sin metodiske tilgang.

Biopolitik

Biopolitik handler om magten over livet og livet som magt. Der er mange tilgange til biopolitik og mange potentielle analyseområder. I sin essens handler biopolitikken om, hvordan livet selv gøres til genstand for politikken. "Livet selv" kan yderligere defineres på mange måder, men i denne udlægning af biopolitikken opfattes det især i form af livets biologiske og subjektive ontologi. Biopolitikken handler dermed om, hvordan stater eller andre autoriteter kan styre livet gennem magtteknologier. Kausaliteten kan ligeledes have modsat fortegn, hvilket vil sige, at subjektet kan anvende sit liv til at forme autoriteten. Biopolitikken er allestedsnærværende, den repræsenterer mange interesser i det moderne samfund, og den kan være problematisk at definere. Dette er ikke desto mindre mit mål i dette kapitel, hvor Foucaults *Biopolitikens fødsel* vil udgøre den primære teoretiske inspiration, mens Agambens teoretiske redegørelse for forskellige livsformer og disses subjektiveringer ligeledes vil blive inddraget for at give et mere konkret afsæt for den forestående analyse.

Foucault

Foucault tager udgangspunkt i sin sædvanlige genealogiske metode og undersøger *alt*, der potentielt kunne have en tilknytning til biopolitik for at danne sig et holistisk indtryk af, hvordan mulighedsbetingelserne herfor opstår. I sin metodik spørger han sig selv om, hvilke begivenheder, der har været nødt til at finde sted for at danne muligheden for, at et

⁷ Jacobsen, et al., *Videnskabsteori*, p. 107

⁸ Jacobsen, et al., *Videnskabsteori*, p. 108

koncept som biopolitik kan opstå. Han tror på, at alting stammer fra naturen, men intet er prædestineret. Derfor er det udelukkende interessant at se på, hvordan mulighedsbetingelserne for biopolitikken – altså rammerne for biopolitikken - er opstået i en historisk kontekst. I forhold til problemstillingens afgrænsning har jeg identificeret følgende elementer fra Foucaults arbejde som særligt vigtige: Statsræsonen, markedet, friheden og den menneskelige kapital.

Statsræsonen

For den uindviede kan biopolitikken, som den beskrives i det indledende afsnit ovenfor, fremstå grænseoverskridende, manipulerende og frihedsberøvende. Det er den muligvis også, men det vil alle statsformer være til en vis grad. Foucault forklarer, hvordan biopolitikens fundament kan spores tilbage til statsræsonen. Statsræsonen som begreb bliver brugt til at beskrive den fælles rationalitet, der muliggør statens tilblivelse til at begynde med. Dermed er det ikke sagt, at statsræsonen ikke kan udvikle sig, men den vil altid være tilstede som organiseringsprincip, hvis en stat skal blive ved med at eksistere *som* stat. Den har altså en konstituerende effekt i den eksisterende governmentality. Man kan sige, at statsræsonen er et forankringspunkt for governmentalteten.

Foucault udpeger merkantilismen, som en ud af flere historiske regeringspraksisser, der har stor indflydelse på vores måde at rationalisere i dag:

”Merkantilismen er ikke en økonomisk doktrin, den er meget mere end det, den er noget helt andet end en økonomisk doktrin. Den er en bestemt måde at organisere produktionen og handelskredsløbene på i overensstemmelse med det princip, at staten for det første bør berige sig ved at akkumulere finanser, for det andet bør den befæste sin situation i kraft af befolkningstilvækst, for det tredje skal den befinde sig i en konkurrencetilstand og konstant vedligeholde konkurrencen med fremmede magter.”⁹

Alle elementer der nævnes ovenfor kan stadig identificeres i den gældende governmentality, og pointen er egentlig at vise, hvordan denne måde at skabe et fælles rationale for befolkningen faktisk er konstituerende og udviklende for statens væren:

⁹ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 17

” [...] fremkomsten af en bestemt type rationalitet, der ville gøre det muligt at tilpasse regeringsformen til noget, der kaldes staten, og som i forhold til denne regeringspraksis, i forhold til regeringspraksissens kalkule, har en status både som noget givet, for man kan kun regere en stat, der er givet som noget allerede værende, man kan kun regere inden for rammerne af en stat, det er klart nok, men staten vil samtidig også være et mål, der skal konstrueres. Staten er både det, der allerede findes, og det, der ikke findes i tilstrækkelig grad. Og statsræsonen er netop en praksis eller rettere en rationalisering af en praksis, der kommer til at befinde sig mellem en stat, der fremstår som noget givet, og en stat, der fremstår som noget, der endnu skal konstrueres og opbygges.”¹⁰

I dette perspektiv er statens måde at regere på faktisk at skabe nye praksisser, nye måder at gøre tingene på, nye måder at tænke på snarere end den historiske top-down-mentalitet, der ofte er omkring stat og individ.¹¹ I den moderne stat er det en nødvendighed, at undersåtterne ikke føler sig overset. Undersåtterne skal føle, at de selv er en del af beslutningerne og udviklingen i samfundet for at bevare illusionen om demokrati. For regeringen er det en nødvendighed med befolkningens støtte, fordi den er nødt til at handle mellem dét, der skal gøres for statens overlevelse, og dét, der ikke må gøres i forhold til individernes frihed.¹² For at kunne bevæge sig i dette rum er det nødvendigt at legitimere sine beslutninger, hvilket er en del nemmere, hvis befolkningen har en fælles rationalitet.

Dét, der især tages med fra merkantilismen frem til i dag er den politiske økonomi som regeringsfornuft.¹³ Den politiske økonomis rationale er fortsat en art overordnet refleksion over organisering, fordeling af ressourcer og tildeling af magt til forskellige instanser i samfundet i dag.¹⁴ Dette er især interessant, fordi den politiske økonomi distancerer sig fra begreber som retfærdighed og individets rettigheder i forhold til tidligere regeringspraksisser.

” [...] hvilke overvejelser gør den politiske økonomi sig helt præcist? Hvad analyserer den? Ikke sådan noget som de forudgående rettigheder, der skulle være

¹⁰ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 18

¹¹ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 20

¹² Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 27

¹³ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 29

¹⁴ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 29

indskrevet enten i menneskets natur eller i et givet samfunds historie. Den politiske økonomi reflekterer over selve regeringspraksisserne, og den udforsker ikke disse regeringspraksissers retsgrundlag for at finde ud af, om de er legitime eller ej. Den forholder sig ikke til dem i henhold til deres oprindelse, men i henhold til deres virkninger, og den spørger altså ikke: Hvad berettiger suverænen til at opkræve skat? Men snarere: Når man opkræver skat, når man opkræver skat på det og det bestemte tidspunkt af den og den kategori af mennesker eller på den og den kategori af varer, hvad kan der så ske?”¹⁵

Man kan sige, at den politiske økonomi som rationale forudsætter, at der tidligere er blevet spurgt: ”Hvad berettiger suverænen til at opkræve skat?” Dermed beskæftiger den sig udelukkende med anvendelsen og virkningerne af skatten. Den politiske økonomi bygger på denne måde på en form for etableret præcedens i samfundsrationalet. Den får dermed kun et relativt – og ikke direkte – forhold til retfærdigheden i dét at opkræve skat.

Det blev tidligere bemærket, at undersåtterne i staten dermed levede i en illusion af demokrati, men Foucault forklarer, at det *ikke* drejer sig om en illusion, fordi praksisserne netop gør noget, der ikke eksisterer til noget reelt gennem deres organisering. Gennem deres effekt og virkninger bliver rationaliteten til virkelighed.¹⁶

”Det er ikke en illusion, for det er netop en helhed af praksisser og reelle praksisser, der har etableret det og med bydende nødvendighed indskrevet det i det reelle. Det, der er anliggendet i [...] det, som jeg taler om nu, det er at vide, hvordan koblingen af praksisser og sandhedsorden danner et viden/magt-dispositiv, der reelt indskriver det, som ikke findes, i det reelle og gør det til legitim genstand for en bestemmelse af dets sandhedsværdi.”¹⁷

Vores rationalitet dannes gennem en vis sandhedsorden. Der er noget, der er sandt, og noget, der er falskt:

”Politikken og økonomien, som hverken er ting, der findes, eller fejltagelser, eller illusioner, eller ideologier. Det er noget, der ikke findes, og som ikke desto mindre

¹⁵ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, pp. 30-31

¹⁶ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 35

¹⁷ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 36

er indskrevet i det reelle, omfattet af en sandhedsorden, der skelner mellem sandt og falsk.”¹⁸

Hvordan finder man så denne sandhed? Hvordan måler og validerer man den ifølge biopolitikken? I Foucaults forståelse af biopolitikken bliver sandheden skabt af markedet.¹⁹

Markedet som veridiktionssted

I et historisk perspektiv har markedet altid været et rettens sted. Det har primært været på markedet, at der har været behov for reglement og retfærdighed, og derfor er markedet ligeledes blevet et centralt begreb i skabelsen af en sandhedsorden.²⁰ Årsagen til at markedet er et oplagt område at finde sandheden er, at man på markedet finder *priserne*. En pris er interessant for at skabe sandhed, fordi den udgøres af konsensus. Der vil altid være en enighed om salsprisen, fordi ellers vil der ikke blive indgået en handel, og dermed vil salgsprisen slet ikke eksistere. Salgsprisen er resultatet af de naturlige markedsmekanismer, og på denne måde kan prisen forbinde og danne sandhed omkring væsentlige samfunds faktorer som produktion, behov, udbud, efterspørgsel og værdi – alle grundlæggende faktorer for makroøkonomien som helhed og dermed for regeringspraksissens gyldighed. Prisen bliver på denne måde til en målestok for regeringspraksissens gyldighed:

”Det er følgelig markedet, der gør, at en god regering ikke blot er drevet af retfærdigheden. [...] Markedet skal sige sandheden, det skal sige sandheden om regeringspraksissen. Det er dets sandhedssigende rolle, der fremover skal styre, bestemme over de nu sekundære juridiske mekanismer, der forbindes med dette sted.”²¹

Ud over udvekslingen i markedet har regeringsfornuften et andet forankringspunkt i form af udarbejdelsen af den offentlige magt og målingen af dens indgreb i henhold til nytteprincipper. Basalt set er dette en utilitaristisk tanke, der forudsætter, at regeringsfornuften begrænser magtanvendelsen i det omfang, at nytten ved et bestemt tiltag er større eller

¹⁸ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 36

¹⁹ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 45

²⁰ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 46

²¹ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, pp. 48-49

mindre end resultatet heraf. Skarpt defineret kan man sige, at der ligger en cost-benefit-tankegang til grund for magtanvendelsen og dermed for regeringens selvbeholdning.

”Udveksling for rigdommens vedkommende, nytte for den offentlige magts vedkommende: Sådant artikulerer regeringsforholdet de grundlæggende principper for sin selvbeholdning.”²²

Den overordnede kategori for både udveksling og nytte er interessen. Der vil ikke blive udvekslet noget på markedet, hvis ikke der eksisterer en gensidig interesse, og samtidig er den offentlige magts analyse af nytten ligeledes baseret på en værdiansættelse af interesser i samfundet.²³

”Den interesse, hvis princip regeringsforholdet nu må adlyde, udgøres af flere interesser, det er et komplekst spil mellem individuelle og kollektive interesser, den sociale nytte og den økonomiske profit, mellem markedets ligevægt og det offentlige magts regime, det er et komplekst spil mellem grundlæggende rettigheder og de regeredes uafhængighed. Regeringen, i al fald regeringen i denne ny regeringsforhold, er noget der varetager flere forskellige interesser.”²⁴

På denne måde bliver markedet altså til en måde at verificere og validere den politiske økonomi som gældende regeringsforhold. I kombination med nytten som regeringsforholdets selvbeholdning i beslutningsøjeblikket udgør disse de konstituerende komponenter i regeringsforholdets rationale.

Friheden

Dette regeringsrationale kan problematisere friheden. Er man som individ ”frit”, hvis ens rationelle tanker bliver manipuleret og subjektiveret af staten? Foucault siger, at det kan man sagtens være, fordi frihed aldrig er andet end et spontant og relativt forhold mellem de regerende og de regerede. Individer vil altid gøre krav på mere frihed, men frihed til hvad? Frihed til at træffe beslutninger om sit eget liv, frihed til at leve et *mulighedernes* liv inden for statens strukturelle beholdninger.²⁵ På denne måde bliver det målet for den

²² Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 62

²³ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 62

²⁴ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 62

²⁵ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 82

nye regeringskunst at producere frihed i form af muligheder for individerne. Foucault forklarer, at den nye regeringskunst får et produktions-/tilintetgørelsesforhold til friheden:

”Med den ene hånd skal friheden frembringes, men den selv samme gestus indebærer, at man med den anden hånd må etablere indskrænkninger, kontrolforanstaltninger, forskellige former for tvang, krav understøttet af trusler osv.”²⁶

Dette har enorm betydning for selve magtens udøvelse, fordi det netop er her, at den politiske økonomi muligvis har sit mest immanente og manipulerende magtationale, som vi som befolkning har accepteret. Når man siger, at frihed er muligheder – frihed til at træffe valg – så er der samtidig en konsekvens ved disse valg, såfremt man ikke lever op til sin forpligtelse. Det er *faren* ved det valg man træffer. Et åbenlyst eksempel på dette kunne være risikoen for at blive arbejdsløs, hvis man ikke passer sit arbejde. Så får man færre penge og dermed færre muligheder. Hvis man ikke overholder sine forpligtelser som arbejdsløs, risikerer man at få endnu færre penge, og éns muligheder begrænses yderligere. Dette er blot for at give et eksempel på, hvordan rationaliteten fungerer som magt-teknologi – og de fleste af os vil givetvis ikke tænke over denne relation i dagligdagen. Foucault kalder dette for *liberalismens karakteristiske magtøkonomi*.²⁷

”[...] man kan sige, at når alt kommer til alt, er liberalismens slagord ”Lev livet farligt”. ”Lev livet farligt”, det vil sige, at individerne konstant bringes i farlige situationer, eller rettere de betinges til at opfatte deres situation, deres liv, deres nutid, deres fremtid som noget faretruende. Og det er denne form for farestimulus, som efter min mening bliver en af liberalismens vigtigste følger.”²⁸

Når denne rationalitet er dannet, skal regeringsfornuften være den primære magtteknologi eller magtpraksis i samfundet. Når denne først er ’installeret’ i befolkningen, skal regeringen blot overvåge, at mekanismerne i interessedspillet virker efter hensigten. Hvis noget ikke fungerer, som den politiske økonomis rationalitet dikterer, så skal regeringen gribe ind.²⁹

²⁶ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 83

²⁷ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 85

²⁸ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 85

²⁹ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 87

Den menneskelige kapital

Teorien om den menneskelige kapital er naturligvis helt central for biopolitikken. Det er i denne teori, at den økonomiske analyse for første gang begynder at beskæftige sig med elementer og domæner, der førhen var betragtet som ikke-økonomiske.³⁰ Som tidligere nævnt, så ændrer resultaterne sig markant, når noget gøres til genstand for økonomisk analyse frem for eksempelvis etisk eller juridisk analyse med afsæt i normer, legitimitet og rettigheder. Når det drejer sig om den menneskelige kapital, der bliver udsat for denne økonomiske analyse, så er det muligvis selve definitionen af biopolitik. Det handler nemlig om, hvordan individets liv gøres til mål for økonomiens benchmarking. Det handler om, hvordan både krop og sjæl bliver genstand for cost-benefit-analyser, og hvordan man kan afbilde livet selv i matematiske interesseformler. Det handler altså om at fjerne kvalitative variabler fra dét at være menneske med alt, hvad det indebærer:

”[...] kapitalismen forvandler den arbejdende til en maskine og dermed fremmedgør ham. Man skal betragte den kompetence, der er legemliggjort i den arbejdende, som noget, der på sæt og vis gør den arbejdende til en maskine, men en maskine i positiv forstand, for det er en maskine, der vil producere indtægter. [...] Grundlaget for den økonomiske analyses udregninger [er] ikke så meget individet, ikke så meget processerne og mekanismerne, som det er virksomhederne. En økonomi, der består af virksomhedsenheder, et samfund, der består af virksomhedsenheder: Det er det beregningsprincip, som er knyttet til liberalismen og dens programmering af såvel et samfunds som en økonomis rationalisering.”³¹

Ved at betragte mennesker gennem disse beregningsprincipper, opnår staten en mulighed for at organisere og påvirke befolkningen på samme måde, som en virksomhed kan styre sin produktion. Det er kernen i biopolitikken:

”Lige så snart et samfund stiller sig selv spørgsmålet om, hvordan det overordnet kan forbedre sin menneskekapital, er det uundgåeligt, at spørgsmålet om kontrollen, filtreringen, forbedringen af individernes menneskekapital alt efter de par,

³⁰ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 252

³¹ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, pp. 257-258

der dannes, og de børn, der følger, må gøre sig gældende eller i al fald trænge sig på."³²

Staten spørger pludselig sig selv om, hvilken type mennesker den ønsker sig og forsøger at manipulere befolkningen i den ønskede retning ved at strukturere mulighedsbetingelser og give incitamenter i overensstemmelse med den gældende governmentality.

Agamben

Foucault skriver afslutningsvis:

*"Økonomien er ikke længere analysen af processerne, men analysen af en aktivitet. Den er ikke længere analysen af processens historiske logik, den er analysen af iboende rationalitet, **den strategiske programmering af individernes aktivitet.**"*³³

Agamben bygger i høj grad sit arbejde på Foucaults tanker. Man kan sige, at han undersøger denne strategiske programmering ved at definere forskellige livsformer, og hvordan disse bliver subjektiveret gennem dispositiver. Det er dog værd at bemærke, at der er en metodisk forskel mellem Foucault og Agambens tilgang til biopolitikken: Agambens arbejde adskiller sig fra Foucaults, da han undersøger det skjulte skæringspunkt mellem det juridisk-institutionelle og den biopolitiske magt.³⁴ De to perspektiver er ikke nødvendigvis uforenelige, men det flytter forankringspunktet fra økonomien til *loven*. Det kan sagtens argumenteres således, at de to teorier er fuldstændig forenelige på den måde, at den politiske økonomis lov styres af finansloven, og på den måde bliver det to sider af samme sag. Det er dog væsentligt at have dette forståelseskifte in mente, når man beskæftiger sig med Agamben, da terminologien tilpasses herefter.

Zoé og Bios

Agambens teori tager udgangspunkt i to former for liv, som han låner fra Aristoteles: *Zoé* og *bios*. *Bios* repræsenterer livet, som vi lever det i samfundet, og *zoé* er livet, som alle

³² Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 262

³³ Foucault, *Biopolitikken Fødsel*, p. 256

³⁴ Agamben, *Homo Sacer*, pp. 26-29

levende væsener har, *det nøgne liv*. Ved at acceptere staten *overgiver* man sig fra *zoé* til et liv i *bios* – et liv manipuleret af suverænenes regeringspraksis.³⁵

*”I den vestlige verdens politik har det nøgne liv det særlige privilegium at være det, som ekskluderes, for at menneskesamfundet skal kunne grundlægges [...] Det er i ”politiseringen” af det nøgne liv – metafysikkens opgave par excellence – at det levende væsens menneskelighed etableres [...] De to grundlæggende kategorier i Vestens politik er ikke ven og fjende, men det nøgne liv og den politiske eksistens, zoé og bios, eksklusion og inklusion.”*³⁶

Dette indebærer i vores moderne samfund, at det ikke er muligt at undgå *bios*. Man er født ind i samfundet, og man er nødt til at agere på dets præmisser. Man kan ikke leve et liv i *zoé*, da man altid vil være subjektiveret af samfundet i første instans. Dette betyder samtidig, at livet, som det leves i dag, ikke i sig selv er en definerbar substans. Det vil altid være uadskilleligt forbundet med en bestemt subjektiveret form for liv.³⁷ Det rene liv vil altid være ’forurenede’ af samfundets påvirkning, uanset hvor meget man som person kunne ønske at undgå det. Dette medfører i høj grad, at selve overgivelsesrelationen mellem *zoé* og *bios* er problematisk, da individet reelt ikke har muligheden (eller friheden om man vil) til selv at vælge, hvilken suverænitæt, hvis nogen overhovedet, man har lyst til at underkaste sig og blive subjektiveret af. Ifølge Agamben er problematikken med overgivelsesrelationen en vigtig årsag til, at filosofferne skal afdække og kritisere de immanente magtteknologier og rationaler for at danne grobund for politisk handling og tænkning.³⁸

Dispositivet

Som nævnt tidligere, så bliver overgivelsen fra det nøgne liv til livet i samfundsordenen kontrolleret og manipuleret af dispositiver. Men hvad er et dispositiv egentlig? Dispositivet kan være hvad som helst, der subjektiverer befolkningen. Det kan være materielle ting, semiotiske elementer, lovgivning, alt, der kan tænkes at forme selve livet:

³⁵ Eriksen, i: Agamben, *Homo Sacer*, p. 12

³⁶ Agamben, *Homo Sacer*, pp. 30-31

³⁷ Geulen, *Giorgio Agamben – en introduktion*, p. 88

³⁸ Geulen, *Giorgio Agamben – en introduktion*, pp. 105

*"[...] I shall call an apparatus [oversat: Dispositiv] literally anything that has in some way the capacity to capture, orient, determine, intercept, model, control, or secure the gestures, behaviors, opinions, or discourses of living beings."*³⁹

Og selvom det i denne udlægning kan forekomme som tilfældigheder, der udgør dispositiver, så er det ikke tilfældet. Grundet Agambens afsæt i loven, så hævder han, at alle dispositiver er skabt som et led i en strategi for at subjektivere et levende væsen. Det er muligt, at dispositivet ikke i sig selv er skabt af suverænen, men dispositivet eksisterer kun så længe, at suverænen tillader det. Dermed er det ultimativt suverænen, der styrer befolkningens livsform qua deres magt til at kontrollere dispositiverne.

*"[...], every apparatus implies a process of subjectification, without it cannot function as an apparatus of governance, but is rather reduced to a mere exercise of violence. On this basis, Foucault has demonstrated how, in a disciplinary society, apparatuses aim to create – through a series of practices, discourses, and bodies of knowledge – docile, yet free, bodies that assume their identity and their "freedom" as subjects in the very process of their desubjectification. Apparatus, then, is first of all a machine that produces subjectifications, and only as such is it also a machine of governance."*⁴⁰

Subjektet som det fungerer i bios er dermed delvist programmeret til at være, hvad det er. En del af subjektet vil stamme fra individets grundlæggende *nøgne liv*, *zoé*, og en anden del vil være skabt gennem regeringsfornuftens immanente rationale:

*"[...] we have then two great classes: living beings (or substances) and apparatuses. And, between these two, a third class, subjects. I call a subject that which results from the relation and, so to speak, from the relentless fight between living beings and apparatuses. Naturally, the substances and the subjects, as in ancient metaphysics, seem to overlap, but not completely."*⁴¹

³⁹ Agamben, *What is an apparatus?*, p. 15

⁴⁰ Agamben, *What is an apparatus?*, pp. 19-20

⁴¹ Agamben, *What is an apparatus?*, p. 14

Profanationen

Men hvordan bør vi så forholde os til dispositiverne? Med den brede definition af begrebet står det klart, at man ikke blot kan undsige sig dispositiver, eftersom man altid vil være påvirket heraf på den ene eller anden måde. Der er dispositiver alle steder, man støder på dem hver dag og hele tiden, og hvordan skal man så forholde sig? Agamben forklarer, at det handler *ikke* om at destruere dispositiverne, og det handler heller ikke om at finde et etisk-normativt grundlag for suverænen at anvende dispositiverne efter.⁴² Det handler derimod om at sætte dispositiverne ”fri”. De skal være fri fra manipulationen, så menneskets liv kan udvikle sig med naturens gang. Mennesket skal have mulighed for at subjektivere sig gennem mindst mulig manipulation fra suverænenens side. Manipulationen er hverken demokratisk eller transparent, og derfor skal dispositiverne frigøres.⁴³ Agamben beskriver dispositiverne normativitet gennem en analogi til den romerske lov:

”According to Roman law, objects that belonged in some way to the gods were considered sacred or religious. As such, these things were removed from free use and trade among humans: they could neither be relinquished for the enjoyment of others nor subjected to servitude. Sacrilegious were the acts that violated or transgressed the special unavailability of these objects, which were reserved either for celestial beings (and so they were properly called “sacred”) or for the beings of the netherworld (in this case, they were simply called “religious”). While “to consecrate” (sacrara) was the term that designated the exit of things from the sphere of human law, “to profane” signified, on the contrary, to restore things to the free use of men. [...] Profanation is the counter-apparatus that restores to common use what sacrifice had separated and divided.”⁴⁴

Profanationen kommer til at blive begrebet for, at dispositive bliver ”givet tilbage” til befolkningen. Det er ikke længere noget top-down-styret, men derimod en teknologi, som individerne selv kan vælge til eller fra efter forgodtbefindende. Denne tankegang har en

⁴² Agamben, *What is an apparatus?*, p. 15

⁴³ Agamben, *What is an apparatus?*, pp. 17

⁴⁴ Agamben, *What is an apparatus?*, pp. 17-19

vis synergi til Foucaults beskrivelse af et frit liv, et mulighedernes liv, for den primære drivkraft i alle disse dispositiver er begæret efter det lykkelige liv:⁴⁵

“At the root of each apparatus lies an all-too-human desire for happiness. The capture and subjectification of this desire in a sphere constitutes the specific power of the apparatus.”⁴⁶

Det er svært at forestille sig, at det i praksis skulle være muligt at profanere dispositiverne fra enhver magtkonnotation, når man tager Foucaults beskrivelse af neoliberalismens produktion af frihed med i overvejelserne. Men dét, man kan gøre, er at identificere og afdekke, hvilken immanent magt, der findes i de væsentligste dispositiver. Viden om dispositiverne er nøglen til at forstå, hvordan manipulationen finder sted, og dermed kan frigørelsen ultimativt findes i den analytiske proces.

Finansiell afrealisering

“Money make things happen. It is the source of action in the world and perhaps the only power we invest in. [...] Economics no longer persuades money to behave. Numbers cannot make the beast lie down and be quiet or sit up and do tricks. [...] At best, economics is a neurosis of money, a symptom contrived to hold the beast in abeyance. [...] Economists, brokers, accountants, financiers, all associated by lawyers, are the priests of the cult of money, reciting their prayers to make the power of money work without imagination.”⁴⁷

Ovenstående citat kommunikerer på fornemmeste vis stemningen i Franco ”Bifo” Berardis *The Uprising*. Når man læser teksten, er det nemt at blive forført. Det er en kapitalismekritik, der fokuserer på, hvordan neoliberalismen manipulerer, snyder og bedrager enhver substans. Teksten er logisk, formuleret i et passioneret sprog, intellektuel, men den er samtidig abstrakt. ”Abstrakt” kan betyde meget i filosofiens verden, men i denne kontekst betyder det, at teksten mangler konkret eksemplificering af påstande, der kan være med til at underbygge og validere det ellers særdeles interessante koncept *finansiell afrealisering*. Bifo har sandsynligvis ikke selv haft til hensigt at konceptualisere begrebet, da

⁴⁵ Agamben, *Livs-Form*, p. 203

⁴⁶ Agamben, *What is an apparatus?*, pp. 16-17

⁴⁷ Sardello, i: Bifo, *The Uprising*, p. 135

han kun nævner det få gange og i øvrigt bruger mange andre termer for samme koncept. Han har holdt fokus på æstetikken – særligt semiotikken – og hvordan økonomien påvirkes af denne kobling. Overordnet handler det om økonomiens gradvise overgang fra den produktive industrielle økonomi til den selvreferentielle, semiotiske, finansielle økonomi uden fikspunkter til en substantiel verden. Han undgår bevidst at diskutere konceptet fra et konkret og i særdeleshed økonomisk perspektiv. Dette vil jeg forsøge. Ved hjælp af den kritiske rationalisme vil jeg dekonstruere kapitalismekritikken med henblik på at redegøre for de væsentligste elementer og analysere, hvordan disse interagerer. Som nævnt ovenfor har konceptet, som Bifo præsenterer det, mangler i forhold til et færdigt rammearbejde. Disse mangler vil jeg bearbejde ved at inddrage og diskutere andre teoretikers perspektiver på de konstituerende elementer i konceptet og senere ved at eksemplificere teorien ved hjælp af boligmarkedet. Nærmere bestemt er det målet at kritisere og falsificere komponenterne i Bifos koncept for herefter at kunne opstille en ny teori. I overensstemmelse med Poppers kritiske rationalisme skal den nye teori være så konkret som muligt, fordi en konkret teori er falsificerbar. Når finansiell afrealisering er konceptualiseret på ny, vil det være muligt at se dets potentielle kobling til boligmarkedsteorien og biopolitikken, hvilket kan være med til at validere konceptet gennem en logisk kongruens.

De to økonomier – ontologisk udgangspunkt

Selve benævnelsen finansiell afrealisering stammer fra Bifo, men konceptet som helhed har grobund i en læsning af Christian Marazzis *The Violence of Financial Capitalism*. Marazzi, der har en baggrund i økonomi, er ligesom Bifo kritisk over for kapitalismen. Men man kan fornemme hans økonomiske dannelse, hvilket gør hans argumentation mere pragmatisk, økonomisk og mindre passioneret. Hans tekst er et bærende element i konceptet finansiell afrealisering, om end han ikke selv tilslutter sig Bifos konklusion i sidste ende. Dette vil naturligvis blive diskuteret senere. Først er det nødvendigt at forstå strukturen og opbygningen af det ontologiske udgangspunkt for finansiell afrealisering.

Der findes to økonomier. De bliver omtalt med forskellige begreber, men der er generelt enighed om, at der findes en ”virkelig” eller ”industriell” økonomi og en ”finansiell” økonomi. Den industrielle økonomi er driftsøkonomien eller den operative økonomi. Det er den konkrete og lavpraktiske, som lægmand (i forståelsen ”ikke-økonom”) forholder sig

til, når han taler om økonomi. Det er profit, bundlinje, budgetter, arbejdspladser, betalingsbalance, skatter, etc. For en mindre eller ”gammeldags” virksomhed er den industrielle eller virkelige økonomi i høj grad det samme som elementerne i resultatopgørelsen. Det vil sige en konkret forståelse af økonomi som penge i form af indtægter og udgifter, der skal hænge sammen. Indtægter kommer af den merværdi, man får af at have produceret eller behandlet et produkt i en eller anden fysisk forstand, og udgifterne bør på den ene eller anden måde være med til at øge denne merværdi. Det er den basale forståelse af den virkelige eller industrielle økonomi. Når filosofien er så fundamental for teksten, som tilfældet er her (og i særdeleshed når filosofien er agambiansk), kan det blive u hensigtsmæssigt at anvende termen ”virkelige” økonomi. Derfor vil jeg fremadrettet bruge ordet ”industrielle”. Det bør dog påpeges, at ordet ”virkelig” kommer af, at forfatterne mener, at denne type økonomi forholder sig til den virkelige (i betydningen ”substantielle”) verden, hvilket ikke nødvendigvis er i et direkte modsætningsforhold til den finansielle økonomi, men semiotisk har den et mere direkte forhold til referenten i den substantielle verden.

Den finansielle økonomi er sværere at definere. Det er den økonomi, der er administreret af børs, banker, forsikringsselskaber, pensionskasser, realkreditinstitutter, etc. Den er i høj grad baseret på gæld og kreditmekanismer, der kan være særdeles svære at forholde sig til for lægmænd og egentlig også for de fleste økonomer. Denne økonomi administrerer de passive op- og nedskrivninger, investeringer, forsikringer, derivater, aktier, obligationer, etc. Ifølge Marazzi gennemsyrrer den alle elementer af vores nutidige samfund. I nedenstående citat forklarer han specifikt, hvordan den finansielle økonomi faktisk virker i samtiden:

“The financial economy today is pervasive, that is, it spreads across the entire economic cycle, co-existing with it, so to speak, from start to finish. Figuratively speaking, finance is present even when you go shopping in the supermarket and use your credit card. The automobile industry, to give only one example, functions entirely upon credit mechanisms [...], so that the problems of a General Motors have just as much to do with the production of cars as, if not above all, with the weakness of GMAC, its branch specializing in consumer credit, indispensable for selling their products to consumers. This means that we are in a historical period

in which finance is cosubstantial with the very production of goods and services."⁴⁸

Begge økonomier er altså virkelige og sameksisterende. Men den finansielle økonomi fylder til stadighed mere i vores moderne samfund, og det er denne "afrealiserende" overgang, som Bifos kritik i særdeleshed er rettet mod. Marazzi konkretiserer denne overgang til den finansielle økonomi ved at forklare, hvordan virksomhederne har vendt sig mod de finansielle markeder for at øge deres profit snarere end at finde essentiel finansiering, som mange måske tror:

*"In fact, the recourse to financial markets on the part of companies in order to reestablish profit margin has never had anything to do with financing company activities by issuing new bonds – this is because companies have always had wide margins of self-financing. [...] In the 1970s and 1980s, non-financial firms themselves sharply increased their investment in financial assets relative to that in plants and equipment, and became increasingly dependent on financial sources of revenue and profit relative to that earned from productive activities."*⁴⁹

Men hvorfor vender de industrielle virksomheder sig mod de finansielle markeder i stedet for at investere deres overskydende midler i værdiskabende, produktive sammenhænge? Ifølge Marazzi hænger det sammen med overgangen til "*stock managerial capitalism*". I denne type kapitalisme rettes virksomhedens fokus mod "*stakeholder value*" – altså værdi for interessenterne. Disse er blandt andre kunder, aktionærer, leverandører, offentlige myndigheder, etc. Et led i processen er, at man for at holde aktionærer glade skal sælge flere enheder. Dette gøres blandt andet ved at sænke priser og for at sænke priser, må man sænke omkostninger. Alt dette er med til at optimere virksomhederne: Man får presset lønningerne ned, automatiseret arbejdspladser, outsourcet produktion, og meget andet, men det skaber samtidig en meget lavere relativ marginalprofit og et mættet marked. Når marginalprofiten bliver meget lav, er det kun økonomisk rationelt at lede efter alternative investeringer. Uden at gå ind i en længere finansiell redegørelse, så taler man om begrebet "*cost of capital*", som er en 'omkostning', der indregnes i den finansielle beslutningsproces, der afspejler, hvad den samme sum penge kunne have indbragt ved

⁴⁸ Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, pp. 27-28

⁴⁹ Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, pp. 31-32

alternative investeringer. Og denne cost of capital er blevet for høj, efterhånden som marginalprofitten i den industrielle økonomi er presset i bund, og derfor vinder de finansielle markeder stor tilslutning. I modsætning til i industrien er de finansielle markeder ikke begrænset af, hvad der er fysisk muligt at producere for en virksomhed eller konsumere for en forbruger. Marazzi beskriver processen således:

“The financialization of the economy has been a process of recovering capital’s profitability after the period of profit margin decreases, an apparatus to enhance capital’s profitability outside immediately productive processes. It is this very apparatus that led companies to internalize in an “irresponsible” way the paradigm of shareholder value, the primacy of shareholder value over that of the multiplicity of “interest bearers” – the latter being called stakeholder value. [...] The financial crisis is having devastating effects on the manufacturing industry and world commerce, with millions of dismissals, closedowns of thousands of factories and biblical returns of immigrants to their own countries.”⁵⁰

Og Bifos udlægning af samme problemstilling giver et meget godt indtryk af, hvad han mener med finansiell afrealisering:

“In the world of financial capitalism, accumulation no longer passes through the production of goods, but goes straight to its monetary goal, extracting value from the pure circulation of money [...].”⁵¹

Ovenstående forklarer, hvordan ikke-finansielle virksomheder er blevet involveret og endda afhængig af de finansielle markeder. Men hvad med den helt almindelige befolkning? Kan de gå fri af de finansielle systemer, hvis de ønsker det? Det korte svar er: Nej. De har ikke magt til det som individer. Svaret er så kort på grund af statsgælden, der primært er baseret på lån givet af de finansielle systemer. Som borger i et samfund hæfter man derfor indirekte for landets samlede gæld, og man afdrager på den gennem skatten. Dette er selvfølgelig enormt forenklet, men det er i princippet sådan, samfundet og økonomien er struktureret. Og hvis man derimod vender blikket mod den almindelige borgers

⁵⁰ Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, pp. 23-24

⁵¹ Bifo, *The Uprising*, p. 24

privatøkonomi (fritaget for den indirekte skattemæssige kobling til de finansielle markeder) da vil det også være en umulig opgave at undgå den finansielle økonomi fuldstændigt. Basalt set er det svært at forestille sig, at man under samfundets nuværende strukturer skulle være i stand til at frasige sig en bankkonto og et kreditkort. Dertil kommer, at langt de fleste mennesker er nødt til at stifte gæld af den ene eller anden årsag – oftest for at købe bolig – og dermed er man i høj grad allerede infiltreret i det omfattende finansielle system.

Som tidligere nævnt er både Bifo og Marazzis tekster deskriptive, kritiske udlægninger af, hvordan økonomierne fungerer i dag. De er uenige om, hvordan de to interagerer. Bifo fremlægger de to økonomier dikotomisk. De er altså gensidigt, logisk ekskluderende og ét element kan ikke eksistere i begge sfærer. Bifo er stærk modstander af den finansielle økonomi, og han er egentlig heller ikke begejstret for den industrielle. Marazzi påpeger, at de to økonomier er sameksisterende, og selvom han ikke er fortalende for den massive finansielle økonomis indflydelse, så mener han, at den kan håndteres. Jeg vil nu vende fokus mod de forskellige problematiserende komponenter i overgangen fra den industrielle økonomi til den finansielle økonomi – altså den finansielle afrealisering.

Komponenter i finansiell afrealisering

Uanset om man er for eller imod den finansielle økonomi, så er der ingen tvivl om, at den eksisterer, og den bliver til stadighed mere indflydelsesrig og altoverskyggende i det moderne samfund. Men som tilfældet eksempelvis er med Bifo og Marazzi, så er der forskellige holdninger til, om den finansielle økonomi kan holdes i ave, eller om den er ontologisk destineret til at løbe løbsk gennem de ideologiske og sproglige forudsætninger, som vi lever under. Det er tvivlsomt, om den finansielle økonomi i en semiotisk forstand giver et retvisende billede af dens referent, eller om de underliggende politiske strukturer og matematiske modeller har mistet deres relevans og kobling til industrien. I det følgende vil nogle af mekanismerne i den finansielle økonomi blive undersøgt for afrealiserende forhold. Disse mekanismer kan hver for sig og tilsammen betragtes som komponenter i konceptet finansiell afrealisering. Komponenterne er alle essentielle i Bifos kapitalismekritik, men her vil de blive præsenteret gennem en diskussion med Marazzi og Lazaratto i et forsøg på at kritisere og udvikle teorien. Bifo står ikke alene med sin betragtning af, at den finansielle økonomi er afrealiseret og misvisende – langt fra – det er blot hans

foreslåede håndtering af problematikken, der er væsentlig mere radikal end de øvrige kritikeres. Derfor er det muligt at trække på andre analytikere for at udvikle og nuancere selve de konstituerende komponenter i den finansielle afrealiserings problematik.

Komponenterne kobler sig sammen på kryds og tværs, og det er i høj grad en udfordring at dekonstruere konceptet, mens man forsøger at bevare det holistiske indtryk af finansiell afrealisering. Det er vigtigt, at man i sin forståelse vedholder, at afrealiseringen handler om hele opfattelsen og måden at tænke økonomi på. Det handler ikke blot om de enkelte elementer, der hver især kan dekonstrueres og behandles. Den holistiske helhed bliver mere end summen af enkeltdelene, og det er netop heri afrealiseringen accelererer. Men for at være i stand til at bearbejde enkeltdelene er man nødt til at behandle dem individuelt – uden for deres strukturelle rammer - først.

Semiotikken

“Money and language have something in common: they are nothing and they move everything. They are nothing but symbols, conventions, flatus vocis, but they have the power of persuading human beings to act, to work, to transform physical things.”⁵²

Det første element i den finansielle afrealisering er meget grundlæggende. Det er selve det semiotiske udgangspunkt for processen. Det er især Bifo, der med hans baggrund i æstetikken er optaget af, hvordan vi kommunikerer i og om økonomien. Som ovenstående citat giver indtryk af, så mener han, at der er et implicit magtforhold i både sproget og i pengene selv. Når han siger, at penge og sprog ikke ”er noget”, men alligevel kan de få ting til at ske, så er det en reference til det abstrakte forhold, at penge i sig selv kan få folk til at agere i den virkelige verden på samme måde som sproget. Det er i dette princip, at hele hans tankegang om afrealiseringen bunder. Han er modstander af, at den virkelige, substantielle verden på denne måde omsættes til uvirkelige symboler, som mennesket tillærer sig at eftertrægte grundet den underliggende neoliberale ideologi, der er styrende i det vestlige samfund. Han lader dog til at kunne acceptere nødvendigheden af den industrielle lavpraktiske funktion af økonomi og penge, eller også retter han blot sit fokus mod

⁵² Bifo, *The Uprising*, p. 134

den største synder i problematikken, den finansielle økonomi, og fokuserer på den. Marazzi understøtter vigtigheden af sproget, og uddyber med en beskrivelse af, hvordan den finansielle verden har sit eget sprog, som det er meget svært at sætte sig ind i som uindviet:

“Finance has its own language [...] [which] designate[s] complex processes not always accessible to the uninitiated, which is to say, to almost everyone. It is under the shelter of this linguistic opacity that finance prospers, a situation which raises the question of democracy, that is, the possibility of publicly debating strategies, procedures, and decisions concerning the lives of all citizens.”⁵³

Som Marazzi beskriver, så er det meget få, der faktisk forstår sproget og de komplekse processer i den finansielle økonomi. Dette er ikke ulogisk. Der er end ikke ensartethed i, hvordan man beskriver de forskellige finansielle produkter i Danmark, og hvordan skulle der så være det på verdensplan? De finansielle institutioner kan opfinde deres egne uigenemskuelige produkter, udvikle deres egne komplekse finansieringer af aktiviteter, hemmeligholde vigtige oplysninger, og meget mere efter forgodtbefindende. Hvordan skulle man kunne betragte og forstå, hvordan den finansielle økonomi hænger sammen globalt, når der er så mange aktører, der alle har forskellige finansieringer og investeringer, der er underlagt forskellig lovgivning og nationalitet, der har varierende betingelser og forudsætninger, etc.? Ifølge Bifo skaber dette en hyperkompleksitet af informationer i samfundet:

“The disproportion between the arrival rate of new information and the limited time available for conscious processing generates hypercomplexity. Therefore projects that propose to rationally change the whole social field are out of the picture.”⁵⁴

Det er derfor ikke muligt at tænke sig rationelt til den rigtige handling baseret på finansielle oplysninger for en social aktør. Man kan simpelthen ikke tage højde for alle komponenterne i éns beslutningsgrundlag.

⁵³ Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, p. 123

⁵⁴ Bifo, *The Uprising*, p. 10

Det afrealiserende element i det semiotiske problem kommer især til udtryk i aktiemarkedet og obligationshandlen. Som det blev nævnt tidligere, så har mange ikke-finansielle virksomheder vendt sig mod børsen for at tjene sine primære indtægter gennem passiv indkomst frem for deres essentielle, substantielle virksomhed, hvilket udover at flytte fokus fra kundetilfredshed til aktionærtifredshed, ligeledes medfører en langt større afhængighed af stigende kurser. Der kan ikke herske tvivl om den underliggende moralske hasard, der ligger i dette paradoks, hvilket også er set misbrugt utallige gange, men det gør samtidig virksomheden sårbar overfor ikkeeksisterende problemer. Dette kunne eksempelvis være ondsindede rygter eller lignende, som hurtigt kan vende en velstillet virksomhed til et konkursbo – uden den virkelige, substantielle verden har gennemgået en forandring overhovedet. Dette er endda en simpel udlægning. Når man tilføjer alternative derivater, fremtidige optioner, kreditvurderinger, valutakurser, kursudsving, værdiansættelser, etc., så bliver det nærmest umuligt at holde overblikket over, hvordan éns investeringer og variable lån påvirkes. Når man som virksomhed eller privatperson investerer for merprofit, hvilket ifølge Bifo er det altoverskyggende mål i det neoliberale samfund, så kan man kun lukke øjnene, vente og håbe på det bedste. På den måde får det finansielle system en hasarderet karakter. Modargumentet hertil vil være den matematiske dataindsamling og underbygning af de finansielle markeder. Men selve matematiseringen er selv en komponent i finansiell afrealisering – på sin vis som en underkategori til semiotikken.

Matematiseringen

Bifo nævner ”matematiseringen” som en del af den semiotiske afrealiseringsproces. Med matematisering hentyder han til, at vi i nutidens samfund har en tendens til at omdanne verden til tal og algoritmer, som vi kan bruge til at kalkulere fremtiden i videnskabens navn. Især i fysikken og naturvidenskaben er det anvendt. Man kan argumentere for, at det er selve sproget – måden at kommunikere på - inden for disse grene af forskningen. Men tendensen fra naturvidenskaben afspejler sig i stadig stigende grad i socialvidenskaben og kulturen, hvor det måske ikke giver mening på samme måde. De finansielle markeder er i høj grad en social konstruktion og dette endda i et veludviklet stadie, der er langt fra den initiale, substantielle verden. Som det nævnes ovenfor, så forklarer Bifo, hvordan det sociale liv bliver skabt og styret af måden, vi kommunikerer på. Det bliver styret af, hvilke termer og begreber vi har til rådighed, og hvordan den underliggende

ideologi former de mest indflydelsesrige diskurser. Den neoliberale ideologi har formet befolkningen gennem en matematisering af det sociale liv. Den har indført begreber og strukturer, der nødvendiggør handlinger for mennesker i det moderne samfund, som ikke ville være nødvendige i et mere 'naturligt' liv:

“The premise of neoliberal dogmatism is the reduction of social life to the mathematical implications of financial algorithms. [...] Markets are the visible manifestation of the inmost mathematical interfunctionality of algorithms embedded in the techno-linguistic machine.”⁵⁵

Som ganske almindelig borger i det danske samfund er det ikke svært at se denne matematisering livet, hvis man blot overvejer det et øjeblik. Matematiseringen kan fungere mere eller mindre bevidst i de private husholdninger, men den er alle steder. Man har eksempelvis brug for penge i det moderne samfund, og penge i sig selv er en semiotisk, matematiserende faktor af den materielle verden. Penge er også mange andre ting, men i denne sammenhæng er det blot vigtigt at forstå, at allerede i dét øjeblik, man har brug for et sted at bo, købe mad, betale skat eller andre livsnødvendige ting, er man nødt til at anskaffe sig penge ved at arbejde. Det er en måde for den neoliberale ideologi at organisere og strukturere mulighedsbetingelserne for et individ i vores samfund. Vi bliver givet et incitament i form af fysisk overlevelse til at anskaffe os noget ikkeeksisterende, noget der udelukkende har en semiotisk karakter, nemlig penge. Og herfra er det ikke svært at ekstrapolere logikken til en konkurrencestatsmentalitet, hvor selve omdrejningspunktet i samfundet er optimering og øget indkomst i form af hårdt arbejde og lange uddannelser. Når man inddrager de finansielle institutioner i overvejelserne bliver matematiseringen pludselig meget direkte. Her bliver selve individernes liv, uddannelse, beskæftigelse, bopæl, familiestruktur, alt bliver til komponenter i de finansielle institutioners risikovurderinger, hvad enten det drejer sig om forsikringer eller lån til en bolig. Bifo siger følgende om matematiseringen af det sociale liv:

“The faith in the financial balance which is imposed on the European population is based on a philosophical misunderstanding: the promoters of financial stability think that the social body and mathematics belong in the same sphere. They are

⁵⁵ Bifo, *The Uprising*, pp. 31-32

wrong, as reality is not mathematical, and mathematics is not the law of reality, but a language whose consistency has nothing to do with the multilayered consistency of life.”⁵⁶

Ifølge Bifo er det altså en filosofisk misforståelse, når man sammensmelter disse forskellige elementer i samme sfære. Tingene er simpelthen ontologisk vidt forskellige og bør derfor behandles derefter. Man kan sagtens forstå, at banker, forsikringselskaber og børser anvender statistikker og algoritmer, for hvordan skulle de ellers forsøge at forudsige fremtiden under de nuværende forudsætninger? Men det er netop den finansielle præmis, som Bifo er modstander af. Det er selve matematiseringen, der er problematisk. Ideologien gør, at vi har et indskærpet og lukket syn på virkeligheden, og vi bør amputere de usikre finansielle elementer i samfundet, der har bevist, at de er sociale konstruktioner, der er afkoblet fra virkeligheden. Den finansielle krise gav mange eksempler på, hvordan det virkelige liv ændrede sig ekstremt for individer på grund af semiotik - matematiske udsving og afvigelser, der viste sig at være resultater af algoritmer, der var anvendt på sociale konstruktioner, som ikke havde hold i virkeligheden. Det er vigtigt at notere sig, at den substantielle verden er begrænset, og derfor kan matematiseringen give mening, såfremt den tager højde for begrænsningen. Men det gør de sociale konstruktioner ikke nødvendigvis. Den finansielle virkelighed er arketyper på dette:

*“The algorithmic chain has an intrinsic causality, which is the consistent causality of a language created by the human mind in a sphere of self-validating tautological abstraction. The financial religion is transferring the consistency of the algorithmic chain into the social reality of the collective body. [...] Imposing mathematical causality on the uncertainty of the bodily and social processes of becoming-other is the most dangerous mistakes.”*⁵⁷

Vi kan altså ikke forudsige virkeligheden på samme måde, som de finansielle institutioner forsøger med matematiseringen. Der er en usikkerhed forbundet med den sociale virkelighed, hvor matematikkens sprog ikke hører hjemme. I økonomiens terminologi drejer det sig ikke på samme måde om sprog og virkelighed. Der taler man mere om rationalitet

⁵⁶ Bifo, *The Uprising*, p. 33

⁵⁷ Bifo, *The Uprising*, p. 34

og irrationalitet. Bifo vil naturligvis påpege, at der er stor forskel på ”økonomisk” rationalitet og ”den rene” rationalitet, men for at forstå afrealiseringsprocessen mere nuanceret er det naturligvis vigtigt at have det finansielle perspektiv med. Marazzi giver følgende beskrivelse af afkoblingen.

“[...] the crisis of monetary governance reveals a gap between the economic and financial-monetary cycles, in the sense that the former develops in a shorter time than the latter. In the cycle of the real economy, like in all business cycles, the crisis begins at the moment when the inflationary increase in prices (for example, real estate) provokes a falling increase in demand. Demand grows, but grows ever more slowly because actualizing the flow of future incomes no longer justifies the “irrational” increase in prices on goods on which the bubble is concentrated.”⁵⁸

Hvis man ser bort fra de lettere afvekslende begreber, så kan man tydeligt se, at problematikken er den samme, som Bifo påpeger. Den store forskel er nok, at økonomer har en tendens til at sige, at usikkerheden er en del af ”spillet”, hvor Bifo slet ikke mener, at der bør være et finansielt ”spil”. Om man er tilhænger af den ene eller anden måde at anskue systemet på, så er der altså et finansielt afrealiserende element i matematiseringen af det sociale liv. Det sociale liv kan ikke forudsiges med statistikker og algoritmer, og det har de finansielle markeder også måtte sande gennem den økonomiske krise. Uanset hvor sofistikerede de matematiske modeller bliver, så vil de aldrig kunne indkapsle menneskets uforudsigelighed. Men selv hvis man kan blive enige om denne problematik på tværs af videnskabelige baggrunde, så står man stadig over for en stor udfordring, hvis man skal reformere et system (eller fjerne det fuldstændigt), der er så vitalt og bærende for vores samfunds eksistens:

“The multiplication and extension of the sources and agents of “interest-bearing capital” are, without a doubt, one of the distinctive, unforeseen and problematic traits of this new financial capitalism, especially if we reflect upon the possibility or impossibility of modifying this system, of “re-financing” it, reestablishing a “more balanced” relation between the real and financial economics.”⁵⁹

⁵⁸ Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, p. 72

⁵⁹ Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, p. 28

Selvom Bifo påpeger, at finanserne ikke er virkelige (og på den måde ikke vitale for samfundet), så er de det alligevel i praksis qua deres betydning i folks bevidsthed – altså indirekte gennem ideologien. Det finansielle system skaber penge til virksomhederne, sørger for likviditet til bankerne og mange andre samfundsvigtige funktioner, som ikke kan fjernes uden enorme konsekvenser i den virkelige verden. Selvom dét, man fjerner, måske 'kun' er et afsporet semiotisk koncept, så er man nødt til at erstatte det. Man er enten nødt til at tænke økonomi på en helt ny måde og rekonstruere det hele radikalt, eller man kan reformere det nuværende system gradvist, indtil man har fjernet selve den matematiske mulighedsbetingelse for den finansielle afrealisering.

Gælden

Den næste komponent i afrealiseringsprocessen, som måske er den vigtigste, er gælden. Ifølge Bifo har gælden også en kommunikativ karakter, og ligesom resten af komponenterne, mener han, at neoliberalismen har forvredet den til at være en nødvendighed for livet i det sociale samfund:

“Debt is an act of language, a promise. The transformation of debt into an absolute necessity is an effect of the religion of neoliberalism.”⁶⁰

Der er mange perspektiver og tilgange til gæld. Her vil jeg inddrage Lazarattos overordnede perspektiv på fænomenet i den finansielle afrealiseringskontekst og løbende sammenholde det med Bifos forståelse og anvendelse af begrebet.

Det er svært at konkludere, om Lazaratto er enig i, at ”gæld” bør indgå som afrealiseringskomponent i denne konceptualisering. Årsagen til dette er, at han mener, at han kan pege på årsagssammenhængen hele vejen fra gældssætningen af individet i samfundet til den finansielle sektors tegnebog. Så selvom han ikke er begejstret for gældssætningen, og selvom han uden tvivl mener, at pengepolitikken er dybt forfejlet, så er selve afrealiserings-elementet tvivlsomt. Det kommer an på perspektivet. Fra et individniveau kan systemet sagtens se afrealiseret ud. Men Lazaratto mener, at hele gældssætning blot er et resultat af en kalkuleret kynisme i den finansielle sektor.

⁶⁰ Bifo, *The Uprising*, p. 31

I forhold til gældens makrokausale sammenhænge er det oplagt at lægge ud med statens rolle. Statsgæld er en enorm faktor i alle landes budgetter, selvom den måske ikke fylder meget i den almindelige borgers bevidsthed på daglig basis. Der kan naturligvis komme særlige situationer, som man eksempelvis oplever med Grækenland i disse år, hvor befolkningen bliver mere opmærksom på den enorme betydning af statsgæld, men i dagligdagen fylder det ikke meget i de gængse medier. Det mest relevante i denne sammenhæng er, hvor låner staten pengene? Det gør de oftest i den finansielle sektor. Dette er ifølge Lazaratto et tegn på, at magten ligeledes flyttes fra den angivne suveræn i samfundet til banker og de finansielle institutioner i øvrigt. Han peger blandt andet på pengeproduktionen, der foregår gennem private banker, og de enorme skattesubsidier som tegn på, at den finansielle sektor er den virkelige magt i samfundet i dag. Hvordan magten og gælden er med til at subjektivere befolkningen vil jeg vende tilbage til senere. Lige nu er det interessant at bemærke sammenhængen mellem gælden, de finansielle rammers strukturer og magten i samfundet.

“Money and taxation always depend on an apparatus of power (national states as well as transnational institutions like Europe or the banking or financial systems). They are at once apparatuses that initiate economic relations of power, assigning functions to everyone within the social division of labor, and apparatuses of capture that determine property rights. [...] By determining who must pay [...] and where the money must go [...] taxation ensures the wholly political reproduction of an “economy” which by itself would be incapable of functioning according to the fundamental political divisions that constitute it.”⁶¹

Så ifølge Lazaratto er den enorme husholdningsgæld i samfundet et produkt af, at den finansielle sektor har mulighed for at påvirke lovgivningen og beskatningen indirekte. Han underbygger sin påstand med, at den finansielle sektor er reddet sikkert ud af krisen – endda med pæne overskud – hvorimod den industrielle økonomi stadig er hårdt ramt af krisen:

“Although monetary policy has failed to jumpstart the economy and employment, it has nonetheless fed an economic boom in one, and only one, sector – finance.

⁶¹ Lazaratto, *Governing by Debt*, p. 31+35

even at the risk of another financial bubble. The huge quantity of money made available to finance the economy first goes through the banks, which get rich in the process. [...] In reality, it has become impossible to distinguish the state from capital and “public” property from “private” property since the state’s tax revenues go directly to banks and creditors’ accounts hidden away in tax havens.”⁶²

Bifo er enig med Lazaratto. Han forklarer, at gælden er blevet stærkt favoriseret i samfundet, hvilket har gjort det muligt at sælge ting, som der ellers ikke ville blive solgt:

“As the economy ceases to deal with the production of things, and instead begins to evoke the world from the circulation of money, the hypertrophic growth of the debt becomes inevitable. [...] Debt has been favored in any and all forms in order to entice people to purchase otherwise unsellable merchandise and goods. All of this has induced a cultural and political process of pushing forms of social agency into a condition of dependency (debt is an agent within the unconscious enabling guilt and a consequent drive for atonement), and at the same time has rendered the entire social system vulnerable and fragile, exposing it to repeated collapse as witnessed in the frequent economic bubble “boom and crash” cycles.”⁶³

De finansielle institutioner har formået at skabe en kulturforandring, og som individer har vi gennem flere år ændret vores opfattelse af gæld. Mange af de usælgelige ting, som Bifo henviser til ovenfor vil ofte være finansieret af en kassekredit, hvilket er et glimrende eksempel på vores kulturelle holdningsændring til gæld, og som udelukkende er til gavn for den finansierende instans. Kassekreditten er en egentlig en besynderlig finansiell konstruktion, og det er svært at se det økonomiske rationale i at sætte sig i sådan en gældssituation. Mange individer bruger nemlig blot kassekreditten til at flytte nulpunktet for deres konto. Med dette mener jeg, at kontobalancen essentielt bør fungere som et nulsumspil. Er der plus på kontoen, så kan man bruge penge. Er balancen i nul, så kan man ikke bruge penge. Men ved at introducere kassekreditten flytter nulsummen sig til det negative domæne. Den nye nulsum kan eksempelvis være minus 30.000 kroner i stedet. På denne måde bliver éns balancekonto kalibreret anderledes, end den hidtil har været. Man vil da

⁶² Lazaratto, *Governing by Debt*, p. 9+45

⁶³ Bifo, *The Uprising*, p. 31+46

skulle betale renter af beløbet under nul, og man vil i øvrigt befinde sig i en forøget gældssituation, hvor man i stedet kunne have sparet pengene sammen inden for en overskuelig fremtid og undgået situationen. Men som nævnt ovenfor har opfattelsen af disse lån ændret sig gennem de seneste to årtier i takt med, at lånene er blevet stadigt bedre subsidieret, vilkårene er blevet bedre, og de finansielle produkter er blevet sværere at gennemskue for den almindelige borger. Der er et element af normdannelse forbundet med denne udvikling af befolkningens perception af bankkontoen og dens funktion.

Disse forhold er meget gode eksempler på, hvad Lazaratto mener, når han siger, at den finansielle sektor bliver tilgodeset af lovgivningen og beskatningen. Et individ er mere tilbøjelig til at oprette et lån, når vedkommende får et skattefradrag på cirka 30 procent af renterne, eller når vilkårene for lånet bliver så gode, at han nærmest ikke mærker noget i sin daglige økonomi (eksempelvis et lille forbrugslån, der deles ud over mange måneder), eller hvis han ikke kan gennemskue de fulde konsekvenser af det finansielle produkt. At folk køber materielle eller immaterielle goder, som de ikke har behov for, er i virkeligheden ikke så væsentligt. Det må være deres egen sag. Men det bliver et problem, når den eksterne finansiering bliver drivkraften bag disse køb. De finansielle institutioner konkurrerer indbyrdes om at give de bedste vilkår, og risikoen i udlånet stiger for hver gang vilkårene bliver bedre for forbrugeren. Eksemplet med kassekreditten har naturligvis en relativt begrænset effekt på økonomien, men hvad sker der når den selvsamme logik ekstrapoleres op i ejendomsklassen? Langt hen ad vejen gør den samme logik sig gældende, og her drejer det sig pludselig om pengesummer, der kan sænke statsøkonomier i grus og have enorme konsekvenser for befolkninger. Befolkningerne vil føle sig uskyldige i situationen, selvom den selv har været med til at smide benzin på bålet.

*“Are our elites blind or just cynical? The crisis has revealed a new and terrifying version of “groupthink” whose main consequence is the repression of the real.”*⁶⁴

Når Lazaratto har ovenstående kommentar til den finansielle struktur, kan det muligvis give lidt begrebsforvirring, da jeg tidligere stillede spørgsmål ved, om Lazaratto ville tilslutte sig afrealiseringstankegangen. Derfor bør det uddybes, at han uden tvivl mener, at de finansielle markeder af dybt afrealiseret fra den reelle økonomi og den virkelige

⁶⁴ Lazaratto, *Governing by Debt*, p. 40

substantielle verden, men han er ikke enig med Bifo i, at systemerne kører på autopilot og ikke kan reddes. I denne sammenhæng minder hans perspektiv i høj grad om Marazzis.

I det følgende citat giver Bifo et par eksempler på, hvordan subjekter uvildigt og uvilligt bliver involveret i det finansielle hasardspil. Dette er ligeledes en skarp kritik af de manglende demokratiske forhold i den finansielle magt og i særdeleshed af selve den økonomiske frihed, der implicit bliver indskrænket gennem de stigende gældsbyrder. Dette skal naturligvis bearbejdes gennem nærmere analyser.

“Often unwittingly and unwillingly, people have been dragged to invest their money and their futures in the financial game. Those who have invested their pension in private funds, those who have signed mortgages semi-consciously, those who have fallen into the trap of quick credit have all become part of the traversal function of finance. They are poor people, workers, pensioners whose futures depend on the fluctuations of the stock market that they do not control at all, and that they do not even understand.”⁶⁵

Bifo taler om, at folk uden at vide og ville det bliver draget ind i det finansielle spil. Det sker blandt andet gennem pensionsopsparinger, almindelige bankkonti og deres boliglån. Det er svært at bevise denne påstand til fulde, men den er dog plausibel. Den finansielle sektor er enormt kompleks, og selv eksperterne har besvær med at holde styr på de mange begreber, den komplekse lovgivning, de globaliserede konsekvenser, etc. Dette kan understøtte påstanden om folks generelle uvidenhed om emnet. Man vil simpelthen sjældent være i stand til at opnå fuldstændig indsigt i, hvad man investerer i, og hvordan pengestrømmene bevæger sig. Hvis perspektivet ændres til, om folk *vil* involveres i den finansielle sektor, så findes der naturligvis masser af folk, der gerne vil tage chancen og investere deres kapital for at generere et afkast. Der findes også folk, der helt bevidst optager korte lån med enorme renter, fordi de kan se en fordel i det. Det er naturligvis ikke disse personer, som Bifo henviser til, når han taler om uvildig involvering i de finansielle markeder. Han henviser derimod til hele samfundsstrukturen, der tvinger folk til at optage lån eller investere. Der er eksempelvis mange, der har en tvungen pensionsordning gennem deres ansættelseskontrakt. Der er lave renter på indlånskonti, der gennem inflationsraten

⁶⁵ Bifo, *The Uprising*, p. 80

udvander éns opsparing, hvis man ikke investerer. Og så er der naturligvis boliglånet, som langt de fleste personer er nødt til at optage, hvis de ønsker sig et sted at bo. Modargumentet til sidstnævnte vil typisk være, at man blot kan leje en bolig stedet for at købe. Problemet med dette argument er, at lejeboliger ikke er i frit udbud. Især i populære områder er efterspørgslen *langt* større end udbuddet, så der er simpelthen ikke lejeboliger nok til, at de udgør et reelt alternativ.

Kriterier for finansiell afrealisering

Som en form for delkonklusion på diskussionen af finansiell afrealisering som koncept vil jeg forsøge at opsamle de vigtigste pointer og opstille nogle kriterier for, hvornår man kan tale om, at noget er finansielt afrealiseret.

Essensen af finansiell afrealisering er, at et økonomisk system interagerer med sig selv eller et andet økonomisk system for derved at ekstrapolere og udvikle sig uden at have en kausal sammenhæng med den virkelige, substantielle verden. Der er en risiko for, at nogle af de grundlæggende elementer i økonomien kan danne positive eller negative selvforstærkende spiraler (også kaldet feedback loops), og man risikerer derfor, at den substantielle verden negligeres i processen. Da økonomi er en social konstruktion, er det en logisk nødvendighed, at økonomien må være struktureret på en bestemt måde, før finansiell afrealisering overhovedet kan forekomme. Uanset om det er økonomernes matematiske formler, politikernes lovgivninger eller bankernes jurister, så er der nogen eller noget, der har struktureret økonomien og skabt mulighedsbetingelsen for, at afrealiseringen kan blomstre og afkoble sig fra virkeligheden. Nogle af de komponenter, der kan være med til at udgøre disse strukturelle betingelser, har jeg redegjort og diskuteret ovenfor. Med forbehold for at der sikkert findes mange flere elementer, som ingen endnu kender til, så må det være kriterie nummer to for finansiell afrealisering, at nogle eller alle disse komponenter kan identificeres inden for de førnævnte økonomiske systemer. Komponenterne defineres til at være: Finansiell økonomi, semiotik, matematisering og gæld. Det kan diskuteres, om gæld i højere grad er en katalyserende faktor end et egentligt konstituerende element i finansiell afrealisering, men den er så essentiel i hele vores økonomitænkning i dag, at den bør medtages i overvejelserne. Som tidligere eksemplificeret, så er vores økonomiske tænknin g blevet kalibreret til, at gæld er normen. Vi træffer beslutninger og lever efter, at gæld er nødvendigt, og dette lever de finansielle institutioner godt af. Det gør

samtidig, at der ikke er et naturligt nulpunkt for éns saldo, og dette mener jeg, er afgørende for, at finansiell afrealisering kan eksistere.

I det følgende kapitel vil jeg kigge nærmere på boligmarkedet, boliglånet og den konkrete samfundsmæssige kontekst. Det er vigtigt at afdække boligens finansielle sammenhæng for efterfølgende at kunne undersøge boligkonceptet for afrealiserende elementer og analysere de biopolitiske konsekvenser. Det skal altså både bruges til at understøtte eller afvise teorien om finansiell afrealisering og samtidig danne fundamentet for en kortlægning af boligmarkedets påvirkning af selve befolkningens subjektivering.

Boligen og den finansielle kontekst

Boligen er en interessant konstellation. Den er essentiel for individet i vores samfund i dag. Den udgør basen for individet og hele det fysiske fundament for individets livsførelse. Den er vigtig for subjektiveringen og dannelsen af personer, og den kan udgøre rammerne for en hel families tilblivelse og forfald. Man kan som regel sætte lighedstegn mellem ”boligen” og ”hjemmet”, og i denne sammenhæng ligger det også meget naturligt, at boligen er forbundet med vis del anarki. I éns bolig forventer man et større selvstyre end i offentlige rum og dermed også en langt større frihed. Langt hen ad vejen respekterer vi stadig dette i vores moderne samfund. Men de ydre rammer for boligen - murstenene og boligen som aktiv – kan man aldrig tilegne sig som sine egne. Boligen vil altid indgå som en del af boligmarkedet, den vil altid være underlagt en form for beskatning, og den vil altid være underlagt politisk årvågenhed, der kan ændre på éns valgte livsførelse med ganske kort varsel.

Erling Røed Larsen og Jon Olav Mjøhus beskriver boligen som et ”dualt” gode.⁶⁶ Med dette mener de, at boligen både udgør en forbrugsvarer og en investering. På den ene side udgør boligen en serviceydelse i form af, at man som person har et sted at bo. Man kan sige, at man forbruger boligydelsen hver dag og samtidig har man en finansiell investering, der udgør boligens aktuelle værdi. Dette indgår i husstandens balance. Denne duale dimension af boliginvestering er forbundet med en del uvildighed og uvidenhed. Mange vil sige, at de udelukkende køber hus for selve boligydelsen, og at de ikke spekulerer i boligen som investering, men paradokssalt nok hersker der samtidig en generel opfattelse af,

⁶⁶ Røed Larsen & Mjøhus, *Finanskrise!*, p. 1

at boliger altid stiger i værdi. Denne opfattelse har måske lidt et knæk gennem finanskrisen, men den lader stadig til at eksistere. Mange forventer, at priserne fortsat stiger, hvilket de sandsynligvis også gør, men der er egentlig ikke nogen fundamentale, økonomiske incitament, der foreskriver, at boligpriser altid skal stige. Netop *forventningen* er enormt vigtig for boligmarkedets udvikling, da denne i kombination med de finansielle institutioners økonomiske incitament til at udstede risikable lån i høj grad er drivkraften bag gældseksponering og boligbobler.⁶⁷ I denne sammenhæng er det oplagt igen at pege på befolkningens uvidenhed og uvildighed. Folk træffer fejlagtige beslutninger, men de får heller ikke tilstrækkelig støtte fra myndigheder, der har magt til at begrænse de fejlagtige beslutninger. Denne problemstilling skal analyseres yderligere, men på dette stadie er det blot interessant at lægge mærke til, at en boliginvestering ikke blot er en investering - det er samtidig en livsnødvendighed for dét at være til i det moderne samfund.

Det er vigtigt at få belyst den finansielle sammenhæng for boligmarkedet. Efterfølgende vil det være muligt at undersøge dette for symptomer på finansiell afrealisering. Jeg er især interesseret i boligmarkedets prismæssige udvikling og katalyserende kræfter, bolig-gælden og de finansielle institutioners rolle. Boligmarkedets struktur kan give antydningen af, at disse komponenter kan interagere med sig selv og dermed skabe elementer af finansiell afrealisering. Hvis dette er tilfældet vil det efterfølgende kunne undersøges, hvad det har af konsekvenser for subjektiveringen af befolkningen, og hvem der egentlig har magt til at kontrollere denne subjektivering.

Boligmarkedets udvikling

Der er mange finansielle teorier om boligmarkedets priser og generelle udvikling, men de er heldigvis sjældent binære og gensidigt ekskluderende, som man ellers ofte støder på i forskningen. Meget af denne forskning er baseret på Robert Shillers teori om *irrational exuberance* og dertilhørende historiske datamængde. Shiller viser med en historisk datagennemgang, hvordan ejendomspriserne normalt følger den generelle markedsudvikling proportionalt ved et vægtet gennemsnit.⁶⁸ Boligpriserne udvikler sig ganske vist en anelse hurtigere end den gennemsnitlige udvikling (ca. et procentpoint om året), men dette kan tilskrives løbende forbedringer. Som finanskrisen var et glimrende eksempel

⁶⁷ Røed Larsen & Mølhus, *Finanskrisen!*, p. 4

⁶⁸ Shiller, *Irrational Exuberance*, chapter 2

på, så oplever boligpriserne exceptionelle udsving, hvor boligpriserne pludseligt stiger langt ud over markedets øvrige udvikling, hvorefter de styrtdykker til under tidligere niveauer. Disse udsving er basalt set, hvad teorien om irrational exuberance handler om. Ligeså snart et hus er bygget færdigt og bliver en del af boligmarkedet, så betyder produktionsomkostningen ikke længere noget for boligens pris. Den materielle verden er med det samme gjort overflødig, da prisen efterfølgende dikteres af psykologiske faktorer og finansielle vilkår. Der er selvfølgelig mange faktorer, der indgår i fastsættelsen af boligens pris: Produktionsomkostning, beliggenhed, beskaffenhed, forhandlingsteknikker, andre idiosynkratiske elementer, etc. Alle disse har betydning for den enkelte boligs pris-sætning. Herudover er der faktorer, der påvirker boligmarkedets generelle niveau, hvilket skal forstås som tiltag, der kan påvirke det aggregerede prisindeks. Disse faktorer kunne eksempelvis være demografien i befolkningen, der automatisk har indflydelse på udbud og efterspørgsel eller ændringer i beskatningen på området. Alle de ovennævnte faktorer, der tilsammen kan fastsætte en pris på boligens værdi, kaldes *fundamentals*.

Fælles for disse faktorer er, at de er nemme at indregne i prisudviklingskalkulationer, og alligevel finder de førnævnte store uforudsigelige prisudsving sted. Disse udsving er især drevet af den fejlagtige common sense-opfattelse af, at boligpriser altid må stige. Hvis en potentiel køber er af denne opfattelse, vil han være tilbøjelig til at betale overpris for boligen, fordi han vil forvente at få pengene retur, når han en dag skal sælge. Han vil sandsynligvis slet ikke være opmærksom på, at boligen er for dyr i forhold til det fundamentale markedsniveau (altså niveauet som det fastsættes før handelsniveauet), hvis det generelle prisniveau er for højt. Priser er i høj grad referentielle og svære at gennemskue, og for en ganske almindelig boligkøber vil det være naturligt at undersøge markedet og sammenligne priser med tilsvarende boliger. Såfremt de alle er for høje, vil man være tilbøjelig til at betale den høje pris. Med boligprisniveauet i dag er det de færreste, der har råd til at købe en bolig uden ekstern finansiering. Derfor bliver kredituddet og bolig-lånet en nødvendighed for, at den almindelige borger kan erhverve sig en bolig, og det bliver samtidig den primære katalysator for boligprisernes udvikling på grund af købernes fejlagtige opfattelse heraf.

Boliggælden

Det kan være svært at måle tallene for boligprisernes udvikling contra de finansielle markedsforhold gennem tiden, da der er mange ubekendte at tage højde for, og datamaterialet vil derfor være tvivlsomt. Man bruger derfor et nøgletal, der afspejler udviklingen mellem den gennemsnitlige husstands disponible indkomst relativt til samme husholdnings gældsforpligtelser. Dette nøgletal kan give en meget klar indikation af, om ovenstående påstand vedrørende kredituddets primære katalyserende effekt på boligprisernes udvikling er plausibel. Det er vigtigt at notere sig, at tallene ikke handler om, hvor stor en del af den disponible indkomst, der bliver brugt til afdrag eller ydelser i det hele taget, men forholdet mellem gældsvolumen og disponibel indkomst. Årsagen til vigtigheden af dette er, at de finansielle instrumenter har udviklet sig gennem tiden, og de er nu langt mere komplekse og kan derfor præsentere en væsentligt større gældsvolumen, selvom ydelsesniveauet kan være faldende. Nedenfor citeres Jens Lundes artikel om Danmarks position på området:

“Danmark har verdens højeste husholdningsgæld på 333% af den disponible indkomst i 2011. Danmark har uantastet haft den ”førerposition” siden 1984. Over den årrække blev niveauet for husholdningsgælden fordoblet. Dette forår har OECD, IMF og EU peget på høj husholdningsgæld som en trussel imod den finansielle stabilitet og dermed imod den danske økonomi.”⁶⁹

Den enorme husholdningsgæld har været stødt stigende siden årtusindeskiftet, og den er vokset langt mere end i noget andet årti. Det er den i særdeleshed på grund af nye finansielle instrumenter som eksempelvis rentetilpasningslån og afdragsfrihed, og en markedsrente, der har været historisk lav og faldende i hele perioden. Som Lunde nævner, så er husholdningsgælden, som primært er drevet af boligomkostningen, meget vigtig for den finansielle stabilitet, men den er naturligvis også vigtig for de personer, der hæfter for gælden.

Nu da der er givet et indtryk af det danske gælds niveau, vil jeg redegøre for Mian og Sufis arbejde med husholdningsgælden og boligmarkedet. Deres datamateriale er baseret på amerikanske forhold, men deres generelle teoretiske betragtninger er fuldt ud gyldige for

⁶⁹ Lunde, *En analyse af de danske familiers gældsætning og finansielle sårbarhed*, p. 1

det danske marked. De giver samtidig et glimrende perspektiv på den moralske hasard, der er forbundet med de finansielle institutioners kreditgodkendelse ved boligkøbssituationer.

Mian & Sufi – House of Debt

“[...] recessions are a product of a financial system that fosters too much household debt. Economic disasters are man-made, and the right framework can help us understand how to prevent them.”⁷⁰

Som titlen på deres værk antyder, arbejder Mian og Sufi primært med selve gældssætningen i forbindelse med boligkøb. Deres metodik er interessant i forhold til den økonomiske analyse af subjektets gældssætning, fordi de i første instans fokuserer på indsamling af data af positivistisk karakter, hvorefter de overgår til en mere kvalitativ, kritisk rationalistisk analyse af det præsenterede materiale. Det giver et forfriskende indblik i hele systemet, der driver boligmarkedet. Deres analyse er primært deskriptiv. Langt størstedelen af værket handler om at afdække, hvordan gæld, boligmarked, subjekt og finansielle institutioner interagerer. De beskriver ligeledes på næsten antropologisk niveau, hvordan subjektet bliver fanget i gældsmarkedet. Derfor har jeg valgt netop dette værk til at udgøre den primære redegørelse for boligmarkedet. Efterfølgende kan redegørelsen undersøges for finansiell afrealisering – et begreb Mian og Sufi ikke selv præsenterer. I slutningen af bogen præsenterer de et normativt tiltag, som de mener vil afhjælpe boligmarkedet en række af dets problematikker. Det er naturligvis interessant at analysere dette forslag under samme forudsætninger.

Boligbobler

“Logic dictates that a bubble can only exist if the buyers are “optimists” (a gentle word for those with “irrational exuberance”) or if the buyers believe there will be a “greater fool” to buy the asset in the future when prices are even higher.”⁷¹

Boligboble er et populært udtryk for unaturligt store udsving i boligprisernes værdi i forhold til eksogene og idiosynkratiske faktorer. Selvom der er mange teorier om emnet, så

⁷⁰ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 13

⁷¹ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 111

er der især ét element, der synes at være den absolutte mulighedsbetingelse for, at fænomenet kan finde sted: Gæld. Priserne kan naturligvis stige grundet højere disponibel indkomst, ændringer i skatteforhold, stigende efterspørgsel – altså eksogene forhold. Men disse ville ikke resultere i efterfølgende styrtdyk i priserne, som boblerne er karakteriseret ved. Eftersom folk derved ikke har flere penge til rådighed, er de nødt til at fremskaffe kapital på anden vis, hvis de skal være i stand til at købe et dyrere hus. Sælger vil altid sælge til højest mulige pris, og derfor afhænger prisen af, hvor meget køber vil og kan betale. Kreditten gør det muligt for købere at betale mere, end de ellers ville være i stand til i købsituationen. Men dette forklarer ikke, hvorfor folk er *villige* til at betale en højere pris. Dette er et produkt af markedssituationen, der gør det nødvendigt at betale den forholdsmæssigt højere pris, hvis man vil erhverve sig en bolig med bestemte kvalifikationer. Man kan argumentere for, at folk i stedet kan købe et billigere hus med ringere kvalifikationer, men for eksisterende boligejere vil det være unaturligt ikke at udnytte deres eksisterende høje huspris til at opgradere. I givet fald vil de skulle betale en højere pris for et ringere hus relativt til deres gældende situation. Argumentet kan være gyldigt i forhold til førstegangskøbere, men i dette tilfælde vil man typisk have et minimumsbehov i forhold til plads, beliggenhed, etc., der gør, at man som køber har begrænsede muligheder for at positionere sig anderledes, end man har forestillet sig i sit udgangspunkt. Det er i øvrigt ofte, når førstegangskøbere ikke længere har mulighed for at komme ind på markedet, at boblen brister, og priserne styrtdykker.

Man kan alligevel undre sig over, at boliger ikke har et mere stabilt og naturligt niveau, hvor købere tænker, at grænsen er nået. Mian og Sufi giver en forklaring på, hvordan de adfærdsmæssige markedsmekanismer manipuleres af kreditten, og markedet dermed overstiger det mere naturlige udbud- og efterspørgselsniveau:

“Imagine a world with 100 identical houses for sale. Two types of people populates this world: optimists and pessimists. Pessimists believe that a house is only worth \$100.000. Optimists, on the other hand, believe that the value of the house is 25 percent higher, at \$125.000. So optimists are willing to buy a house for any price that is equal to or below \$125.000 or below this amount. [...] So what will the actual price of a house in this world be? If there are enough optimists to buy 100 homes, then the sale price of all homes will be \$125.000. But if there aren't

enough optimists and some houses must be bought by pessimist, then all houses must sell for \$100.000. The reason for this is that competition implies that all identical houses must sell for the same price. As a result, the market price is equal to the lowest price that clears the market, the price that guarantees there will be at least 100 buyers.”⁷²

I den fiktive verden, der beskrives ovenfor, er kredit endnu ikke introduceret. Mian og Sufi forklarer, at i en situation, hvor alle er nødt til at købe kontant, vil optimisternes købekraft være begrænset. Hvis man forestiller sig, at optimisterne tilsammen har 2,5 millioner dollar, vil de kun være i stand til at betale for 20 ud af de 100 boliger. Derfor vil man være nødt til at finde købere til de resterende 80 huse blandt pessimisterne, hvilket vil reducere prisen på alle husene til 100.000 dollar. De forstætter det tænkte eksempel ved at introducere gæld. Optimisterne får nu lov at låne 80 procent af husets værdi mod en udbetaling på 20 procent:

“The ability to borrow dramatically expands the buying power of the optimists. For every \$1 of cash they put in, they can borrow \$4 of debt. They can now leverage their cash of \$2,5 million five times to buy houses worth up to \$12,5 million. In fact, with the enhanced purchasing power that debt affords, optimists can now buy all 100 houses in the market. When we introduce debt, the price of a house will be determined by the optimists’ willingness to pay. House prices immediately jump to \$125.000 each when debt is introduced.”⁷³

Men hvem skal optimisterne låne af i denne forsimplede verden? Folk udlåner kun penge, hvis de er sikre på at få dem igen, og da der kun er to typer personer i denne verden, må optimisterne låne af pessimisterne. Pessimisten mener, at huset kun er 100.000 dollar værd, så hvorfor vil han udlåne penge til optimisten, der vil betale 125.000? Det vil han, fordi han vil have pantsikkerheden i huset og dermed *senior claim*. Det vil sige, at såfremt optimisten ikke kan overholde sine finansielle forpligtelser, og huset skal sælges på tvangsauktion, så har pessimisten første ret til at få dækket sit udestående, ligesom et realkreditinstitut og dernæst bankerne har under danske forhold. Så når pessimisten forventer, at optimisten betaler overpris, så føler han sig stadig sikker på, at han vil få sine penge

⁷² Mian & Sufi, *House of debt*, p. 111

⁷³ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 112

hjem igen, når huset sælges til sin 'reelle' værdi på tvangsauktionen. Optimisten vil derimod i givet fald miste sin initiale investering på 25.000 dollar.

*"In this example, debt facilitates an increase in the price of assets by enabling optimists to increase their influence on the market price. Ironically, it is the pessimists – even though they disagree with the valuation by the optimists – who make it happen. Without help from pessimists, the optimists would not be able to raise the price of a house by 25 percent. This is a crucial lesson when we think of assigning blame after a crash. We are more than willing to blame "irresponsible home owners" who stretched to buy houses. But the house-buying binge was only possible given the aggressive lending behavior by banks."*⁷⁴

I ovenstående eksempel kommer boligboblen først ud af kontrol, når de irrationelle optimister får kreditmuligheder. Derfor er de finansielle institutioners rolle helt essentiel i boligmarkedets udvikling. Det er især interessant at bemærke, at selv rationelle investorer vil finde økonomiske incitamenter til at involvere sig på boligmarkedet og drive priserne op, hvis de tror på, at de kan afsætte boligerne til optimisterne til endnu højere priser. Dette er ikke ensbetydende med, at køberne er fuldstændig uden ansvar i boblesituationen. Det er et samspil mellem parterne, men dog med dét forbehold, at boligkøberen ikke kun køber et aktiv – han køber en bolig, et hjem, en nødvendighedsvarer. Han er tvunget til at agere på markedet, uanset om han er optimist eller pessimist.

I det følgende afsnit vil forholdet mellem købere og de finansielle institutioner blive undersøgt nærmere.

Interessenter i boligboble-konteksten

De finansielle institutioner har naturligvis en nøglerolle i boligprisudviklingen. Som det er beskrevet i eksemplet ovenfor, så er det essentielt for bankerne, at de er beskyttet mod størstedelen af prisenfaldet. Samtidig er det interessant at bemærke, at løsningen på finanskrisen var at redde de finansielle institutioner. Jeg betvivler ikke den samfundsøkonomiske nødvendighed i at redde bankerne, for det *var* nødvendigt, men det interessante er dog, at de i forvejen havde førsteret til at indkassere penge fra eventuelle tvangsauktioner.

⁷⁴ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 113

De havde sikkerhedsstillelse for deres udlån, hvor det modsatte gjorde sig gældende for låntagerne. For manges vedkommende betød boligboblens punktering, at de mistede hele deres egenkapital og ofte mere end det. Det vil sige, at deres udbetaling og eventuelle afdrag på lånet forsvandt. I praksis førte dette til enten tvangsauktion eller stavnsbinding til et hus, der ikke kunne sælges.

Den særligt stærke effekt på en hustrands egenkapital kaldes for *the leverage multiplier*. Det er et teoretisk greb, der forklarer, hvordan et fald i huspriser påvirker en hustrands nettoformue med meget mere end selve faldet. Hvis man eksempelvis har et hus til en million, hvoraf man har lagt 200.000 kroner selv og lånt de resterende 800.000 kroner, så har man en nettoformue på 200.000 kr. Hvis husprisen falder med 20 procent – altså til 800.000 kroner - så har man reelt tabt 100 procent af sin nettoformue. I dette tilfælde, siger man, at *the leverage multiplier* er fem, hvilket vil sige, at et fald på 20 procent i pris resulterer i et 100 procents fald i nettoformue.⁷⁵

Mian og Sufi forklarer, at det finansielle system ontologisk set er skabt for at beskytte folk. De fremhæver særligt forsikringsselskaberne som eksempel på dette. Den uindviede vil måske ikke altid betragte forsikringsselskaberne som værende en del af ”de finansielle institutioner”, men de figurerer herunder med samme fordele og ulemper – naturligvis med visse forskelle. Om denne beskyttelse, siger de:

*“Households need a sense of security that they are protected against unforeseen events. [...] Insurance protects people – this is one of the primary roles of the financial system. A collapse in house prices [...] presents [...] serious unforeseen risk to home owners. For many Americans, home equity is their only source of wealth. They may be counting on it to retire or to help pay for a child’s college education.”*⁷⁶

Derfor er det paradokssalt, at når det kommer til netop boliglån, så koncentrerer risikoen næsten udelukkende på låntageren:

“But when it comes to the risk associated with house prices; the financial system’s reliance on mortgage debt does the exact opposite of insurance: it concentrates

⁷⁵ Mian & Sufi, *House of debt*, pp. 22-23

⁷⁶ Mian & Sufi, *House of debt*, pp. 12 + 17-18

*risk on the home owner. [...] A financial system that thrives on the massive use of debt by households does exactly what we don't want it to do – it concentrates risk squarely on the debtor. [...] The financial system works against us, not for us.*⁷⁷

Dette er samtidig med til at øge uligheden i samfundet, da det typisk er de rigeste, der udlåner til resten af samfundet. Når markedspriserne falder, vil de rigeste kun mærke ganske små tab grundet deres senior claim, mens låntagerne vil miste alt:

*“Savers, who have high net worth, are protected against house-price declines much more than borrowers. [...] A poor man's debt is a rich man's asset.”*⁷⁸

Men den ulige fordeling af risikoen ved et boliglån skal ikke fritage låntagerne fra deres egen uansvarlighed. Det er efterhånden alment kendt, at den primære katalysator for finanskrisen var subprime-lånene i USA, hvor folk, der aldrig burde være kreditgodkendt, havde optaget lån, som de aldrig ville være i stand til at betale. Derudover var det også ganske almindeligt i årene op til krakket, at låntagere både i Danmark og USA 'hævede' deres friværdis. Det vil sige, at de maksimerede deres lån – eller i finansielt sprog: *gearede deres investering* – og brugte pengene.⁷⁹ Dette kunne naturligvis give mening i nogle tilfælde, da renterne typisk er meget lave på boliggylden. Man kunne eksempelvis geare boliginvesteringen og anskaffe sig aktier for at få pengene til at yngle. Man kunne forhøje lånet i huset i stedet for at optage et billån. Men her begynder det at blive farligt. Adfærdsøkonomien forklarer, at hvis folk føler sig rigere, så er de også tilbøjelige til at købe dyrere. Dermed får de måske købt en bil til en højere pris, end de ellers ville købe, og dette vil være på en 'falsk' rigdom, som er skabt af boligboblen. I købsituationen tænker de ikke over, at husprisen kan falde, og de dermed stadig står med en bil, der taber værdien langt hurtigere, end de får afdraget lånet. Eksemplet kan gøres endnu værre, hvis man forestiller sig, at pengene bliver brugt på ferier eller andre varer, der ophører ved forbrug.

“[...] home owners respond to an increase in wealth by borrowing to spend more. But there is a problem with this argument. Home owners should not feel wealthier when the value of their home rises. The reason is that unlike other investment

⁷⁷ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 12+18

⁷⁸ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 18 + 20

⁷⁹ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 88

assets – such as stocks – a home owner also “consumes” the home he owns. Everyone must live somewhere, and the price of a home reflects the price of living. Both the value of a home owner’s home and the cost of living go up when house prices rise in the neighborhood. The value of his home rising makes him feel richer, but the higher cost of living makes him feel poorer. On net, these two effects cancel out.”⁸⁰

Der er dog noget, der tyder på, at boligejerne negligerer denne følelse af, at deres boligomkostninger stiger. Der er et fundamentalt problem i boligmarkedets kreditmekanisme. Bankerne har et åbenlyst incitament til at udlåne flere penge, da det er dét, de lever af. De er interesserede i høje boligpriser, og siden cirka midten af 1990'erne er der blevet præsenteret en lang række af tiltag, der er med til at gøre kredit mere attraktiv, hvilket skruer boligpriserne i vejret. Af disse tiltag kan især nævnes lån med ti års afdragsfrihed, som mange bliver ramt af nu, rentetilpasningslån, slækkelse af kreditkrav til låntager, længere varighed på lån, lavere renter, lavere udbetalinger og mange flere. Alle disse finansielle instrumenter er med til at presse priserne op. Det er ligeledes værd at bemærke, at de, der allerede er på markedet, som sælger og køber hus i samme ombæring vil være relativt upåvirkede af markedsniveauet, da de kun vil mærke den relative forskel i deres privatøkonomi. Dette vil sige, at de vil kun mærke den samme forskel, som de ville have gjort, uanset om markedet havde ligget på et niveau, der var 20 procent højere eller lavere. Førstegangskøbere vil derimod få svært ved at komme ind på markedet, når niveauet bliver tilstrækkeligt højt, og som tidligere nævnt, er det ofte, når priserne er blevet for høje for disse, at markedet brister grundet manglende købere. De finansielle institutioner var i stand til at holde den opadgående spiral kørende i en historisk lang periode, forud for sidste krak. Dette var ligeledes årsagen til den ekstreme højde, markedet nåede op på. Problemet var blot, at man brugte gæld til at finansiere mere gæld, og til sidst kunne bankerne ikke finde på flere kreative finansieringer de nye købere. Man nåede et nulpunkt, hvorefter markedet måtte gå sin naturlige gang. Man kan komme til at tænke på *Münchhausens Trillemma*, når man tænker på mekanismerne, der driver systemet. Det er simpelthen naivt og ulogisk, men den positive stemning i samfundet driver bølgen frem.

⁸⁰ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 89

Nu reddes bankerne, og systemet bygges op på samme måde igen. De finansielle institutioner er underlagt strengere kreditvurderingskrav, solvenskrav, likviditetskrav og meget andet, men den systemmæssige logik er den samme. Der hersker bred enighed blandt eksperter om, at det blot er et spørgsmål om tid, før vi står med et nyt krak på boligmarkedet både i Danmark og globalt.

Ovenstående afsnit kan muligvis give indtryk af, at bankerne er ligeglade med tvangsauktioner grundet deres første ret, så derfor bør det bemærkes, at de finansielle institutioner faktisk har et økonomisk incitament til at undgå disse situationer:

“Foreclosures are bad for everyone. They kick families out of their homes, depress house prices, and elicit major losses for lenders, who typically want to avoid foreclosure except in extreme circumstances. When house prices crash, home owners and lenders have a strong incentive to return to the bargaining table and modify the loans. Unfortunately, the securitization of mortgages during the housing boom made it very difficult to renegotiate mortgages, even when everyone would have been better off by doing so.”⁸¹

Det er særligt, fordi tvangsauktionerne ødelægger de lokale huspriser, at bankerne har et økonomisk incitament til at undgå dem. Derfor kan det forekomme besynderligt, at de ikke selv er proaktive i forhold til at undgå boblerne. Dette kan være på grund af konkurrencesituationen på de finansielle markeder, hvor man ligesom i alle andre brancher kan rammes af en slags *prisoner's dilemma*, hvor man underbyder hinanden og finder på smarte tiltag simpelthen for at vinde markedsandele og overleve. Qua deres enorme indflydelse på samfundet, må dette ikke forekomme i den finansielle sektor, da risikoen bliver for omfattende. Økonomien falder med en dominoeffekt, når det begynder at gå den forkerte vej. Det bør være en politisk stillingtagen, der skal mindske disse incitamenter og få sat en klemme på kreditudviklingen.

Makroøkonomiske betragtninger

For at forstå det holistiske billede af gældens konsekvenser, er det vigtigt at notere sig, hvordan makroøkonomien påvirkes:

⁸¹ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 137

“[...] the bigger the increase in debt, the harder the fall in spending. [...] Countries with the largest increase in household debt from 1997 to 2007 were [...] the ones that suffered the largest decline in household spending from 2008 to 2009. [...] consumption fell most sharply in Ireland and Denmark, two countries that witnessed enormous increases in household debt in the early 2000s.”⁸²

Det vil sige, at desto højere husholdningsgælden er, desto mindre forbruger man under en recession. Det er ganske logisk. Og problemet med det faldende forbrug er, at det rammer industrien. Industrien vil typisk reagere ved at minimere omkostninger, og den største post i de fleste virksomheder udgøres af lønninger. For at mindske lønninger, må man afskedige folk, der dermed står endnu dårlige end før i forhold til deres skrantende privatøkonomi, og man vil kunne forbruge endnu mindre. Det er nemt at ræsonnere sig frem til, hvordan hele samfundsøkonomien kan styrte sammen på denne måde. Og når bankerne først bliver taget med i faldet, fordi folk ikke længere kan betale deres lån, og der måske ikke er så meget at hente i konkursboet, så går det helt galt. Denne mekanisme blev døbt *the debt-deflation cycle* af Irving Fisher. Endnu en gang er det værd at bemærke, at elementerne i den finansielle sektor i høj grad er drevet af feedback loops og optimistiske eller pessimistiske økonomiske spiraler, som ikke er katalyseret af meget andet end stemninger og forventninger. Man har simpelthen ikke mulighed for at gå ind og standse udviklingen. Den kan bremses og forsinkes med forskellige tiltag, som man blandt andet har forsøgt i genopbyggelsen af sektoren, men så længe den samme basale systemtankegang er gældende, er det svært at se, at tingene skulle udvikle sig anderledes denne gang.

“Economic disasters are almost always preceded by a large increase in household debt. In fact, the correlation is so robust that it is as close to an empirical law as it gets in macroeconomics”⁸³

Med dette perspektiv in mente vil det faktisk give mening for bankerne at eftergive gæld på de rette tidspunkter. Dette lyder i sit udgangspunkt fuldstændig absurd for en bank, men under de givne forhold ville det faktisk give mening:

⁸² Mian & Sufi, *House of debt*, p. 6

⁸³ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 9

“Given that creditors tend to have high income and low leverage, a more equal sharing of losses would have transferred wealth from people with very low marginal propensities to consume to people with very high marginal propensities to consume. This would have boosted overall demand. A creditor barely cuts spending when a dollar is taken away, but a borrower spends aggressively out of a dollar gained.”⁸⁴

Man ville kunne stimulere forbruget i samfundet på denne måde, mens man samtidig kunne undgå tvangsauktioner, der er til gene for alle. Men denne beslutning er ikke nem at tage, da en bank er en selvejende forretning, og der er ingen garanti for, at deres velvilje og samarbejde vil komme netop *deres* bank til gode. Her melder *prisoner's dilemma*-problematikken sig igen. Denne løsning ville stadig være reaktiv. Man må lede efter proaktive initiativer, for at komme problemet til livs.

“Both home owners and creditors were culpable in driving the housing boom. The question is how to distribute losses from a bubble gone bad that both helped inflate. Our main argument is that a more even distribution of losses between debtors and creditors is not only fair, but makes more sense from a macroeconomic perspective. [...] We must somehow have mechanisms in place that automatically help the economy respond when asset prices collapse. Debt is a horrible instrument because of its inflexibility: it requires intervention after the fact to help more equally distribute the losses associated with a crash. Because of political polarization, such intervention is unlikely. And the time, energy, and resources wasted in fighting over debt restructuring can be costly. [...] We argue that the vicious levered-losses cycle can be broken only if we fundamentally alter the way in which households finance themselves. We must have mechanisms in place that help us avoid the levered-losses crises in the first place. We can enjoy the fruits of the financial system only if we move away from a system so addictively reliant on debt.”⁸⁵

⁸⁴ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 141

⁸⁵ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 150 + 166

Shared-Responsibility Mortgage

Shared-Responsibility Mortgage (SRM) er navnet på det initiativ, som Mian og Sufi anbefaler. Det er et initiativ, der er udtænkt til at modvirke den ovennævnte problematik, og som de mener vil afhjælpe den ulige fordeling af tab, når markedet vender. Ultimativt er det dermed også meningen, at det skal fungere som en mekanisme, der kan bremse de voldsomme udlån ved at lade de finansielle institutioner bære en del af risikoen mere direkte. Dette gøres først og fremmest ved at ændre på den kontraktuelle sammensætning af gælden, så den kommer til at minde mere om egenkapital end fremmedkapital:

“The financial system should adopt more equity-like contracts that are made contingent on risks outside the control of households. Investors should earn a return for bearing those risks, and households should be protected when those risks materialize. The government should stop subsidizing the use of inflexible debt contracts, both in the banking and household sectors.”⁸⁶

Man kan sammenligne det med aktiemarkedet. I stedet for at de finansielle institutioner ville udlåne pengene til boligkøber, så ville de i stedet købe en slags aktier i huset. Helt konkret foreslår de, at et lån i første omgang bindes fast til et lokalt prisindeks. Lånet vil herefter være låst fast med et maksimalt niveau tilsvarende dét, lånet blev optaget til i første omgang. Låner man eksempelvis 1.000.000 kroner til at købe et hus med en ydelse på 5.000 kroner om måneden med en fast rente og med en fast aftalt løbetid, så er banken låst til dette, indtil låntager eventuelt selv vælger at refinansiere. Hvis markedet falder derimod, så skal lånet falde tilsvarende. Det vil sige, at hvis det lokale prisindeks falder med 20 procent, så skal lånets hovedstol og ydelse falde tilsvarende – ikke blot ved at forlænge løbetid eller andet – låntager skal simpelthen skylde banken 20 procent mindre. Til gengæld skal långiveren naturligvis godtgøres på en anden måde. Dette skal ske gennem en mekanisme, der medfører, at når lånet refinansieres, skal banken modtage 5 procent af udbyttet. Det vil sige, at hvis lånet optages i år 1 til 1.000.000, og huset sælges i år 5 til 1.200.000, så vil banken have krav på et udbytte på 10.000 kroner, og i mellemtiden har banken tjent gebyrer og renter på samme vis, som de gør i dag. Da långiveren til

⁸⁶ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 186

en start bærer en større risiko ved denne struktur, så vil renterne sandsynligvis være væsentligt højere. Men på sigt vil sikkerheden ved lånet stige, boligmarkedet vil blive mere stabilt, og boligpriserne vil ligge på et lavere niveau, så man vil også have råd til at betale mere i renter som privatpersoner.⁸⁷

*“When house prices rise, both the lender and borrower would benefit. Likewise, when house prices crash, both would share the burden - this is not about forcing lenders to unfairly bear only downside risk. This is about promoting contracts in which the financial system gets both the benefit of the upside and bears some costs on the downside.”*⁸⁸

Der er især tre store fordele ved SRM: For det første vil man undgå størstedelen af de mange tvangsauktioner, som ingen er tjent med. Man vil undgå alle de tvangsauktioner, der er fremtvunget af teknisk insolvens grundet faldende boligpriser, fordi låntagerne i samme ombæring, som markedet falder, vil skylde færre penge væk, og deres afdrag vil falde. Initiativet vil selvfølgelig ikke kunne afhjælpe anden gæld, såsom en virksomheds-konkurs i en enkeltmandsvirksomhed, der også kan fremtvinge en tvangsauktion, men det vil i høj grad hjælpe de almindelige mennesker, der bliver fanget magtesløse i boligmarkedet. For det andet vil kreditinstitutionerne være meget mindre tilbøjelige til at låne penge ind i en boble, og samtidig vil de være på vagt over for at låne penge til folk, som ikke har økonomien til at blive husejere. Subprime-lånene ville sandsynligvis aldrig være opfundet, hvis SRM havde været det gængse boliglån i tiden. Man vil altså vende bankernes økonomiske incitament indad, så de ikke kun skulle være aggressive i udlånsfasen, men samtidig vil de være tvunget til at kontrollere sig selv og vedligeholde en stærk låneportefølje, fordi de sikre lån i sig selv ville være likviditets- og profitmaksimerende. For det tredje vil SRM mindske de finansielle institutioners kreative og uigennemskuelige finansielle instrumenter, som lægmand ikke forstår. De vil være tvunget til at konkurrere med hinanden på renter, løbetider, gebyrer, kundepleje, branding, etc. Koncepter som folk forstår og kan forholde sig til. SRM vil skabe en *“automatic market-based “lean against the wind,”*” som Mian og Sufi beskriver det.⁸⁹

⁸⁷ Mian & Sufi, *House of debt*, pp. 172-174

⁸⁸ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 169

⁸⁹ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 180

Mian og Sufi har også undersøgt, hvordan SRM ville have påvirket den seneste boligkrise, såfremt initiativet havde været gældende:

“Our analysis revealed that house prices fell by 1,9 percentage points for every 1 percent of home owners who went into foreclosure between 2007 and 2009. SRMs would have prevented most of the 5,1 percent of houses that went into foreclosure and would have reduced the fall in house prices by 9,7 percentage points between 2007 and 2009. Actual house prices fell by 21 percentage points over this period. So by preventing foreclosures, SRMs could possibly have saved staggering 46 percent of total housing-wealth loss – or \$2,5 trillion.”⁹⁰

Det er ikke planen at dykke ned i tallene her og forsøge at verificere dem. Det er blot interessant at få et indtryk af det enorme potentiale, der kan ligge i en strukturel ændring af gældssystemet. I næste sektion vil hele boligteorien, der er præsenteret ovenfor, blive undersøgt for elementer af finansiell afrealisering. Dette gælder både markedet, som det fungerer i dag, og SRM-initiativet.

Finansiell afrealisering og boligmarkedet

Jeg vil nu forsøge at sammenfatte den tidligere definition af finansiell afrealisering og redegørelsen for boligmarkedet og dets mekanismer. Formålet med denne analyse er at undersøge, hvordan boligmarkedet kan siges at være afrealiseret ifølge de tidligere definerede komponenter og kriterier for finansiell afrealisering. Undersøgelsen vil både tjene til at underbygge den indledende konceptualisering af finansiell afrealisering samt danne grobund for den biopolitiske analyse. Indtil videre har den kritiske rationalisme dannet en ny definition af finansiell afrealisering, som nu skal afprøves mod et element fra virkeligheden. Det er målet at eksemplificere, hvordan finansiell afrealisering konkret kan anvendes som en helt ny måde at tænke økonomi. Dette vil åbne op for alternative paradigmatiskke og ideologiske overvejelser. Analysen laves ikke for at skabe ”sandhed” omkring boligmarkedet eller finansiell afrealisering. Den laves for at skabe en åbning for at diskutere økonomien med et nyt begreb og dermed åbne op for den ellers strukturelt lukkede måde at tænke økonomi. Det er en måde at skabe den essentielle og nødvendige kobling mellem økonomi og filosofi, der synes at være gået tabt gennem historiens udvikling.

⁹⁰ Mian & Sufi, *House of debt*, p. 176

Derfor er det også nødvendigt, at den kritiske rationalisme er til stede i analysen for at validere processen.

Essensen af finansiell afrealisering er tidligere blevet defineret som:

” [...] et økonomisk system [der] interagerer med sig selv eller et andet økonomisk system for derved at ekstrapolere og udvikle sig uden at have en kausal sammenhæng med den virkelige, substantielle verden. Der er en risiko for, at nogle af de grundlæggende elementer i økonomien kan danne positive eller negative selvforstærkende spiraler (også kaldet feedback loops), og man risikerer derfor, at den substantielle verden negligeres i processen. ”⁹¹

Komponenterne, som boligmarkedet skal undersøges for, er: Finansiell økonomi, semiotik, matematisering og gæld.

Den finansielle økonomi i boligmarkedet

Det finansielle element i boligmarkedet er svært at overse. Som almindelig borger i samfundet er man nødt til at låne penge i de finansielle institutioner for at være i stand til at købe et hus. Den finansielle økonomi er allerede tilstede ved første udlån til kunden, og dernæst er der en lang række finansielle instrumenter, der aktiveres i finansverdenen. Typisk vil de første 80 procent af et lån blive optaget gennem et realkreditinstitut, som dernæst sælger lånet videre til investorer i form af obligationer. Meget forsimplet udlagt er realkreditinstitutets forretningsmodel sådan, at de tjener penge på marginalrenten mellem låntagers renteudbetaling og obligationsejernes renteudbytte og diverse gebyrer. Bankerne udlåner dernæst de sidste 20 procent af den totale købssum. Bankernes forretningsmodel er ikke som realkreditinstitutets, hvor de videresælger obligationer. De udlåner pengene og får deres indtjening gennem renter og gebyrer. Deres udgift består primært i deres cost of capital, og denne kombineret med deres risikovurdering og konkurrencesituation danner grundlag for prisen på lånet. I sin essens vil finansinstitutternes forretningsmodel give dem incitament til at udlåne så mange penge som muligt. Konkurrencesituationen giver ikke mulighed for at hæve udlånsrenten, og når det handler om så store summer, som et boligkøb typisk gør, så vil kunden først og fremmest vælge en bank, der

⁹¹ Hansen, *En biopolitisk undersøgelse af finansiell afrealisering*, p. 41

vil udlåne pengene, og for det andet skal lånet være så billigt som muligt. Der er naturligvis en lang række segmenteringer og filtreringer, som bankerne individuelt foretager for at vinde forskellige kunder; justeringer mellem rentetilpasningslån, afdragsfrihed, afviklingsperiode, etc., men de kan ikke manøvrere ret meget på selve renten, hvis de skal være konkurrencedygtige, fordi renten i første instans kommer fra nationalbanken, og alle dermed har mere eller mindre samme forudsætninger. Derfor er det økonomisk rationelt for de finansielle institutioner at forsøge at udlåne så mange penge, deres solvensgrad tillader, så længe deres risikovurderinger er dækkede.

Risikovurderingerne er dog ikke så begrænsende for udlånene, som man kunne ønske sig. Mian og Sufi beskriver, hvordan de finansielle institutioner har senior claim, når det kommer til opgørelsen af et konkursbo, hvor der er lån i huset. Det vil altså sige, at ved en basal cost-benefit-analyse vil de finansielle institutioner næsten altid finde det gunstigt at udlåne så meget som muligt, da deres andel af udlånet er sikret gennem pantet i huset. Gennem denne mekanisme bliver det udelukkende kapitalomkostningen, der bliver afgørende for, hvordan de finansielle institutioner vil distribuere deres udlån. Ganske paradokssalt for lægmænd har de finansielle institutioner selv en enorm gearing, hvilket vil sige, at de udlåner langt mere, end de har i egenkapital. Banklovgivningen har endda struktureret regnskabspraksissen således, at bankerne bevidst kalibrerer deres drift efter at have et negativt nulpunkt. Uden at gå for meget i detaljer med dette, så er det blot interessant at bemærke, at selv de finansielle institutioner er gældssatte ud over al fornuft. Man kan naturligvis stille spørgsmålstejn ved, hvorfor de finansielle institutioner er interesserede i at udlåne til *så* lave renter, som situationen kræver i disse år. Men man må ikke tage fejl af, at bankerne tjener rigeligt på lånene. De færreste 'almindelige' låntagere overvejer, at bankerne gennemsnitligt tredobler hovedstolen på et boliglån gennem løbeperioden, og at der er en transaktionsomkostning på gennemsnitligt 10 procent af boligprisen, hvis man skulle finde på at refinansiere eller flytte. Dette er foruden de mange gebyrer, der kan tilskrives lån, man ikke mærker i sin daglige økonomi på samme måde, som hvis man skulle hæve pengene fra éns driftsøkonomi. Man er tilbøjelig til at være mindre kritisk over for udgifter i disse tilfælde, og derfor er der en indikation på, at disse muligvis er højere, end man ellers ville tro. De finansielle institutioner har altså et økonomisk incitament til at udlåne så meget som muligt ind i boligsektoren.

I forhold til afrealiseringen er ovenstående interessant, fordi udlånsvilkårene i sin essens slet ikke har noget med hverken huse eller låntagere at gøre. De bliver naturligvis medtaget i de individuelle overvejelser, men i hele tilgangen til boligmarkedet, bliver det irrelevant for de finansielle institutioner at forholde sig til virkeligheden, fordi deres investering er dækket i langt de fleste tilfælde. Det bliver udelukkende interessant at forholde sig til, hvordan man kan få udlånt flere penge. Som Mian og Sufi beskriver med eksemplet omkring pessimister og optimister, så behøver man blot at stille kredit til rådighed for at folk gør brug af den, og boligpriserne stiger. Uanset om man tilhører pessimisterne eller optimisterne, så bliver markedet pumpet op i større dimensioner udelukkende drevet af, at kreditten er tilgængelig. Og hvis markedet er kalibreret forkert – altså hvis markedet ligger på et niveau, der er højere end det burde – så er selv pessimisterne nødt til at købe til overpriser, hvis de vil eje et hus. Her er et klart eksempel på, hvordan selve kreditmekanismen er finansielt afrealiseret, og hvordan den ekstrapoleres, når den fungerer i den virkelige verden. Det skal naturligvis også bemærkes, at det er en sociologisk effekt (spillet mellem optimister og pessimister), der er med til at skabe mulighedsbetingelsen for afrealiseringen, men ikke desto mindre er den tydeligt tilstede i dette tilfælde.

Semiotik i boligmarkedet

Som det blev nævnt i konceptualiseringen af finansiell afrealisering, så er semiotikken enormt afgørende i analysen. Ifølge Bifo er det nemlig denne forholden sig til den 'rene' semiotik som beslutningsgrundlag, der bliver grundlaget for afrealiseringen. Eksempelvis når penge bliver et mål i sig selv i stedet for dét som pengene kan anvendes til at anskaffe. Det er i dette tilfælde at selve afkoblingen mellem substantiel og semiotisk virkelighed sker. Som tidligere beskrevet, så sker denne afkobling, fordi der er en hyperkompleksitet i informationsstrømmen i det moderne samfund. Informationerne i samfundet er simpelthen blevet for komplekse og for mange i forhold til at kunne begribe det som menneske. Derudover findes der utallige finansielle produkter og juridiske kontrakter, som de færreste forstår. Man lærer at forholde sig til, hvordan det påvirker éns liv her og nu, og så skubber man alternative scenarier væk, fordi man ikke kan overskue dem.

I forhold til boligmarkedet er det især boligboble-teorien, der kan analyseres for finansiell afrealisering gennem semiotikken. Selve definitionen på en "boble" er, at et aktiv har en pris, der er skruet exceptionelt i vejret på grund af markedsomstændigheder og ikke på

grund af en substantiel, immanent værdi. Boligboble-teorien henviser ofte til sociologiske årsager, hvilket Mian og Sufi også gør, men der må samtidig være et element af uvidenhed tilstede hos en køber. Dette skal ikke forstås på den måde, at folk, der køber ind i en boble, er uvidende generelt, men derimod som det blev beskrevet i semiotikkens indflydelse på finansiell afrealisering. Det vil sige, at de er underlagt en hyperkompleks informationsstrøm, som de ikke kan bearbejde. Man har simpelthen ikke mulighed for at danne sig et holistisk overblik over konsekvenserne for éns boligkøb på tidspunktet. Man kan umuligt kende til alle omstændigheder, der kan have indflydelse på markedet, hvilket er et resultat af den førnævnte hyperkompleksitet af informationer. Samtidig er mange af de finansielle produkter for komplicerede til at lægmand kan forstå dem til fulde. Hvor mange ville have købt ind i en boble forud for krakket, hvis de kunne forudse det? Logikken siger ingen. Den finansielle afrealisering finder altså sted i købsituationen, hvor køber udelukkende forholder sig til markedssituationen og prisernes relative forhold til hinanden i stedet for til den faktiske værdi på et mere ontologisk niveau.

På samme måde kan de finansielle institutioners tilgang til boligmarkedet ligeledes analyseres for finansiell afrealisering, da de heller ikke forholder sig til selve husets værdi. Som tidligere nævnt så har værdien naturligvis en vis indflydelse i den initiale prissætning, men markedsf forholdene ekstrapolerer denne eksponentielt, og dette bliver efterfølgende prisen, som både kreditinstitutter og boligkøbere forholder sig til som 'virkeligheden'. Når bankerne forholder sig til markedet på denne måde, er det naturligvis relevant at have i tankerne, at de tjener flere penge, når markedet ligger på et stabilt højt niveau, og de er samtidig dækket ind, hvis markedet skulle vende. De kan mistænke, at boligmarkedet ligger for højt og stadig låne penge ind i boblen. Derfor kommer der ingen kreditklemme på boligmarkedet fra denne side. Selvom de ikke er interesserede i et boligmarked i krise, så vil de ofte være nødsaget til at låne ind i boblen uanset, om de vil det eller ej, hvis de skal være i stand til at håndtere konkurrencesituationen. En boligsælger vil altid sætte prisen så højt som markedet tillader. En køber er nødt til at betale prisen, som markedet dikterer, og banken, der vil udlåne det højeste beløb, vil vinde kunden.

Hele processen bliver altså styret af markedet. De tidligere nævnte økonomiske fundamentals bliver aldrig vurderet i denne proces, og de semiotiske forhold kommer til at

kontrollere synergien mellem långiver og låntager. Selvom boligen er fuldstændig fundamental for hele individets eksistens, så ender man med at træffe en meget vigtig beslutning, der kan gældssætte en for livet, ved udelukkende at forholde sig til det semiotiske forhold i stedet for den underliggende referent. På denne måde er boligboblen finansielt afrealiseret på et semiotisk niveau.

Det skal bemærkes, at jeg betragter selve markedet som en semiotisk platform, hvor priserne altså fluktuerer enormt uden nødvendigvis at blive påvirket af underliggende industrielle omstændigheder. Og en pris i sig selv er ligeledes en semiotisk konstruktion, der skal afbilde værdien af en genstand. For at strukturere argumentet, kan man altså sige, at markedet har en referent i form af boligsælgermassen, og prisernes referenter er boligernes værdier i denne masse. Men som vist ovenfor bliver priserne pumpet op i den finansielle afrealiseringsproces.

Matematisering i boligmarkedet

Matematiseringen er faktisk en del af semiotikken. Jeg har valgt at betragte den separat herfra, da det er to forskellige pointer jeg forsøger at vise. Det burde være tydeligt, at semiotikken, der er beskrevet ovenfor, holder et særligt fokus på opdelingen mellem kommunikationskonstruktioner og sprog contra referencepunkter og virkelighed. Matematiseringen hører naturligvis til i denne kategori, men da den har enorm betydning for hele nutidens måde at tænke økonomi og samfund i dag, bliver den et analytisk element i sig selv.

Hele den finansielle verdens forretningskoncept er bygget op omkring at matematisere verden. Forsikringsselskaber, banker, realkreditinstitutter, aktionærer, etc. alle som én har de behov for at omdanne ikke-matematiske ting til kroner og øre, som de kan træffe beslutninger ud fra. Dette er også et meget vigtigt element i betragtningen af kunder, der skal købe hus. Hele individets person og historik bliver omsat til tal og økonomi, når vedkommende forsøger at optage et boliglån. Indkomst, forsikringer, aktiver, lån, økonomisk historik, uddannelse, børn og en eventuel partner vil blive underlagt algoritmer og matematisk analyse. Dét, der er interessant at bemærke i denne sammenhæng, er, at det metodologisk kan være svært at ramme rigtigt med denne form for matematisering. Statistikere kan sige meget lidt om, hvordan man som enkeltperson faktisk lever sit liv, men

bankernes beslutninger kan stadig have enorm indflydelse på individets virkelige substantielle livsførelse. Uigennemskuelige algoritmer kan eksempelvis gøre det svært for folk at omlægge deres liv, fordi de vil være fanget i et bestemt kundegruppe i de finansielle institutioners optik. Når kredit er så vigtigt, som det er i samtiden, kan det betyde meget for det enkelte menneske. Ovenstående kan eksempelvis være folk, der er kommet i RKI grundet uheldige omstændigheder og dermed ikke kan få lov at låne penge i fremtiden, men det kan også være studerende, der får lov at låne for *mange* penge, fordi bankernes statistikker vurderer, at de vil tjene godt en dag, selvom de potentielt kan droppe ud af studiet dagen efter, lånet er optaget.

Årsagen, til at matematiseringen er så udbredt i vores moderne samfund, er den neoliberale ideologi, der tilskynder befolkningen til at effektivisere og konkurrere. Matematiseringen skaber mange fornuftige elementer, der hjælper os med at leve mere overskuelige og organiserede liv. Kritikken hertil er, at det ikke er alting, der giver mening at matematisere. Som Bifo påpeger, så hører den sociale krop og matematikken ikke til i samme sfære. Med dette mener han, at matematikken hører til i semiotikkens sfære, mens den sociale krop hører til i virkeligheden. Den sociale krop refererer til massen af individer i samfundet, mens matematikken er et semiotisk værktøj tilhørende naturvidenskaben. Matematikken kan bruges til at danne naturlove, men den kan ikke anvendes til at skabe absolutte sandheder om individer. Boligen som dualt gode er et glimrende eksempel på, at den neoliberale, økonomisk rationelle matematisering har mangler. Boligen er naturligvis en investering for familien, men den er samtidig et hjem, som der kan være affektionsværdi, sikkerhed og andre kvalitative egenskaber tilknyttet, hvilke der umuligt kan foretages en cost-benefit-analyse af. Derfor bliver disse elementer ikke inkluderet i matematiseringen, men ikke desto mindre har de ligeså stor betydning for familien, der bor i huset. Matematiseringen kan altså ende med at have store konsekvenser i andre sfærer end dens egen.

Matematiseringen er ikke afrealiserende i sig selv, men omsætningen af virkelighed til tal og statistikker må betragtes som en forudsætning for, at afrealiseringen kan finde sted. Som nævnt ovenfor så har folk svært ved at forstå hyperkompleksiteten i det moderne samfund, og en stor del af informationsaccelerationen er et direkte resultat af matematiseringen. Der træffes dagligt store beslutninger, der er baseret på alverdens statistikker,

grafer, databaser, som beslutningstagerne ikke selv har udarbejdet. Man stoler blindt på, at tallene er retvisende. Dette vil jeg hævde er en nødvendighed for at kunne fungere i nutidens samfund, men det lægger blot endnu et lag mellem beslutningstageren og virkeligheden. Det er endnu et slør, der kan gøre det svært at stole hundrede procent på, at man er i besiddelse af alle relevante informationer. Dette gør folk manipulerbare, hvilket er Bifos pointe, når han kritiserer, hvordan neoliberalismen og dens optimerende, konkurrenceorienterede tankegang fungerer.

Gæld i boligmarkedet

Lazarattos perspektiv på gæld handler om, hvordan de finansielle institutioner har fået større magt i samfundet i dag, og deres produkter dermed i stigende grad subsidieres. Dette har medført salg af ellers usælgelige produkter, og den akkumulerede gæld har efterhånden nået et niveau, hvor den aldrig kan tilbagebetales. Dette er i sig selv et tegn på, at gælden i dens nuværende funktion er ontologisk afrealiseret. Ifølge Lazarattos udlægning af gæld, så bør den være baseret på en lavpraktisk industriel økonomis perspektiv. Essentielt bør gælden optages, fordi låntager har brug for likviditet på et givent tidspunkt til at anskaffe sig noget, som vedkommende ellers ikke ville have penge til på købstidspunktet. Herefter bør gælden afdrages løbende: Låntager frigives fra sin gæld, og långiver modtager sin kompensation. Når gælden så ekstrapoleres gennem den finansielle økonomi, så bliver selve cirkulationen af penge målet i sig selv i stedet for det bagvedliggende aktiv og lånets volumen. De finansielle institutioner har kontrol over deres udlånte volumen, men deres udestående udgør som tidligere nævnt ikke den store risiko, fordi de sørger for at have en form for sikkerhedsstillelse ved større udlån. Låntagerne forholder sig derimod kun til semiotikken omkring gælden og glemmer at stille spørgsmålstegn ved den enorme gældssætning, de placerer sig selv i, når de køber et hus, der koster tre, fire eller fem gange deres årlige bruttoindkomst. Der er en tendens til at stole på, at hvis man får lov til at låne pengene af banken, så må man kunne bære det. Og samtidig er det tidligere vist i Mian og Sufis eksempel med optimister og pessimister, at samfundet og dets kreditmekanismer forudsætter sådan en gældssætning, hvis man som individ vil eje et hus. Som tidligere nævnt er gælden altså ikke afrealiseret i sig selv. Gælden er drivkraften bag afrealiseringen, og den har nået et afrealiseret aggregeret niveau.

Der er et andet meget vigtigt element i gælden i forhold til afrealiseringen. Statens gæld til de finansielle markeder er ifølge Lazaratto mulighedsbetingelsen for, at de finansielle institutioner kan fungere, som de gør. Når man kan opstille så mange kritikpunkter, som jeg har gjort her, så kan man begynde at spekulere over, hvordan lovgivningen fungerer i dette. Bifo forklarer, at gæld ud over at have økonomisk indflydelse på parterne i kontrakten, samtidig har en tvingende effekt på låntageren. Det vil sige, at udover at stå i gæld til de finansielle institutioner rent økonomisk, så vil låntageren have *følelsen* af at skyldte noget. Der vil være et magtforhold i at være underlagt en andens goodwill på denne måde. Lazaratto forklarer, at dette magtforhold er det virkelige problem med statsgælden. Staten står simpelthen i et skyldnerforhold til de finansielle institutioner, hvilket medfører, at deres produkter bliver stærkt subsidieret. Når makroøkonomien samtidig kan underbygge fornuften i de finansielle institutioners tiltag i form af merforbrug, så virker det usandsynligt, at der vil blive foretaget indgreb mod disse. At sætte en klemme på udlånene ville være det samme som at sætte en klemme på forbruget, hvilket som tidligere vist vil begrænse produktion og dermed arbejdspladser, etc. Det kan måske være problematisk at stoppe, når markedet buldrer derud af. Men man kan undre sig over, hvorfor markedet bliver genopbygget med den samme struktur, som fik det til at styrte i grus i første omgang.

Hvis man undersøger gælden fra individets perspektiv i stedet, vil gælden hurtigt fremstå som finansielt afrealiseret. Især i eksemplet med *the leverage multiplier* kan man se, hvordan boligmarkedets udsving for det enkelte menneske må virke uigennemskueligt. Hvordan kan éns hus få halveret sin værdi fra den ene dag til den anden? Man kan miste hele sin opsparing, sit hjem, og det kan have fatale psykiske konsekvenser med yderligere følgevirkninger. Fra individets perspektiv vil dette være skabt af gælden, men i virkeligheden må forklaringen findes i selve afrealiseringen. Altså der hvor gælden blev ekstrapoleret i første omgang, og hvor boligmarkedets niveau afkoblede sig virkeligheden.

Shared-Reponsibility Mortgage og finansiell afrealisering

Som tidligere nævnt, så skulle SRM hjælpe med at fordele ansvaret for udlån mere ligeligt mellem boligkøberen og de finansielle institutioner. Det skulle fungere ved, at lånet ville have et maksimalt niveau, hvad angår hovedstol, rente og afdrag, mens lånet i nedgangstider skulle følge det lokale prisindeks på de samme parametre. Til gengæld skulle den

finansierende part modtage fem procents provision af en eventuel prisstigning ved salg af ejendommen. Hertil vil den finansierende part stadig modtage de gebyrer og renter, som parterne aftaler ved indgåelse. I dette initiativ vil der ikke findes afdragsfrihed eller rentetilpasningslån. Det vil være et simpelt og gennemskueligt system.

I forhold til finansiell afrealisering kunne meget tyde på, at det vil være et glimrende initiativ. Det kunne potentielt vise sig at være netop den kreditklemme, der efterlyses i analysen af boligmarkedet ovenfor. Initiativet vil nemlig flytte en langt større del af ansvaret og risikoen over på de finansielle institutioner, der stiller kreditten til rådighed i første omgang. Privatpersoner vil faktisk få incitament til at optage endnu større lån, end de gør i forvejen og dermed fjerne deres fokus endnu mere fra, hvad gælden i virkeligheden reflekterer. Men kreditten vil slet ikke blive stillet til rådighed, fordi de finansielle institutioner vil være interesserede i at holde boligmarkedet på et stabilt niveau. De vil stadig opleve den meget kraftige konkurrencesituation, og dette vil naturligvis stadig indebære en vis moralsk hasard, der kan give dem incitament til at slække på risikovurderingerne, men da de pludselig ikke længere har senior claim på samme niveau, som de havde før, så vil de hæfte proportionalt med låntageren. Dette vil sige, at *the leverage multiplier* er sat ud af funktion, og det vil med sikkerhed bremse de voldsomme udsving i boligpriserne.

I forhold til den semiotiske problemstilling, så burde denne også være formindsket, da konceptet, som det er præsenteret, er ganske overskueligt. Det burde være muligt for de fleste at forstå og forholde sig til. Både banker og privatpersoner vil stadig forholde sig til et semiotisk element i form af boligmarkedet, men den store forskel ville være, at boligmarkedet ville være fast forankret til det lokale prisindeks. Det vil på sin vis stadig være afrealiseret på den måde, at man vil forholde sig til et semiotisk element i stedet for virkeligheden, men det parasitære forhold til virkeligheden må være stærkere, da de finansielle institutioner vil kræve dette.

Matematiseringens uendelighed bør ikke være et problem i samme omfang som på boligmarkedets nuværende præmisser. Dette skyldes den naturlige effekt, at når markedet når op i et niveau, hvor lånegiverne begynder at frygte, at priserne ikke kan fortsætte, så vil de stoppe med at udlåne, og priserne vil automatisk stagnere på dette niveau. På sigt er det idéen, at priserne herefter skal følge den almindelige prisstigningsfaktor i samfundet.

Hvis man betragter matematiseringen fra et individperspektiv, så kan man forestille sig, at mange, der er blevet bevilget lån under de nuværende omstændigheder, ikke vil få lov at låne i samme omfang fremover. Dette skyldes, at bankerne vil foretage strengere analyser, før de udlåner pengene. Dette vil naturligvis ramme en befolkningsgruppe, men fra et økonomisk synspunkt må det siges at være sundere – både for individ og finansiell institution. Der vil altså til dels stadig være folk, der vil føle sig ramt af neoliberalismen og konkurrencementaliteten på den måde, at deres liv bliver omsat til statistikker og forecasts, hvilket muligvis kan kaldes afrealiseret. Men det *er* nu en gang den finansielle verdens metodik og analyseredskaber, som de har til rådighed, når de foretager risikovurderinger. Der er trods alt konkurrerende virksomheder, så hvis et individ kvantificeres uretfærdigt af den ene bank, må man håbe at vedkommende kan få prøvet sin sag på et kvalitativt niveau andetsteds. Det samme argument kan naturligvis gøre sig gældende under de nuværende markedsforudsætninger, men på grund af de strengere interne krav til risikovurderingerne i bankerne, vil der umiddelbart være større sandsynlighed for, at såfremt lånet gives, så er det, fordi en bank faktisk tror på låntagerens fremtid – ikke for en kortsigtet økonomisk profit skabt af moralsk hasard.

Husholdningsgælden vil falde kraftigt med en implementering af SRM. Da priserne generelt vil ligge på et lavere niveau på grund af kreditklemmen på den finansielle økonomi, og markedet samtidig er langt mere gennemskueligt, så vil folk også låne færre penge. En bekymring kunne dog være, at låntagerne muligvis forbliver ukritiske over for fænomenet 'gæld', og de dermed fortsat optager så meget, som de kan slippe af sted med, mens det stadig giver mening i deres driftsøkonomi. Dette kan give et problem, hvis man forestiller sig et scenarie, hvor en person optager et lån til en høj sats, lånets hovedstol falder efterfølgende, og det samme gør hans ydelse dermed. Låntageren kan nu gå ud og geare sit afdrag op til det niveau, hans lån havde til en start. Dette kunne eksempelvis være ved at låne til en dyr ferie eller lignende. Hvis prisindekset efterfølgende steg til det tidligere niveau ville han pludselig stå med en gældsforpligtelse, som han ikke kunne supportere. Problematikken er ikke meget anderledes end den, der er gældende for afdragsfrie lån og rentetilpasningslån i dag. Folk er generelt mindre kritiske i forhold til fremtidige økonomiske problemstillinger, hvilket altså kan medføre uheldige gældsætningsforhold. Dette nævner Mian og Sufi ikke, og de behandler dermed heller ikke en eventuel løsning. Den finansielle sektor er dog generelt ganske godt informeret om deres kunders finansielle

tilstand, og man må formode, at en bank vil være tilbageholdende med at geare låntagerens egenkapital for meget ved anden låneoptagelse, da de vil have andenprioritet i forhold til dækning ved en eventuel konkurs.

SRM ser ud til at være fritaget for finansiell afrealisering, da initiativet umiddelbart ikke giver mulighed for, at systemet kan interagere med sig selv og derved udvikle sig uden forankring i virkeligheden. Nogle af komponenterne fra konceptet finansiell afrealisering er ganske vist tilstede i analysen, men disse giver ikke umiddelbart årsag til at blive mistænkt for at kunne interagere med hinanden og derved afkoble sig fra det proportionale forhold til den substantielle verden.

Opsummering

Boligmarkedet kan siges at være finansielt afrealiseret. Kombinationen af den finansielle økonomi, semiotikken, matematiseringen og gælden gør, at boligmarkedet som system interagerer med sig selv og ekstrapoleres herigennem. Det afrealiserende element kan tydeligst aflæses i husprisernes stigninger, da der ikke kan peges på andre fundamentale forbedringer, der kan forklarer disse stigninger. De lader til at være et produkt af markedets egne interesser, der i samspil får presset priserne i vejret, øger gældssætningen og derigennem de tilhørende risici for alle parter, og dernæst stiger priserne igen næste gang, der foretages et salg. Her er tale om et feedback loop, der er katalyseret af gæld og naiv optimisme. Det er de finansielle institutioner, der stiller kreditten til rådighed, og som udvikler produkterne, der ikke kan gennemskues af boligkøberne, og de må derfor tage deres del af ansvaret. De er dog samtidig fanget i en problematisk konkurrencesituation, der tvinger dem til at spille med på et marked, der ikke lader til at være tilstrækkeligt reguleret. Der mangler simpelthen stopklodser for disse selvreferentielle pris- og gældsmekanismer på boligmarkedet, som det fungerer i dag.

Semiotikken og matematiseringen er især relevante som strukturelle mulighedsbetingelser for den finansielle afrealisering, da disse er med til at øge informationsstrømmene og gøre det problematisk for interessenterne at træffe fuldt ud oplyste beslutninger. Samtidig kan de være med til at rationalisere ikke-rationelle elementer som eksempelvis den ekstremt høje husholdningsgæld. Boligmarkedets generelt høje niveau får eksempelvis nye boligkøbere til at 'hoppe med på vognen', da det høje niveau bliver kalibreret til at være

normen – selvom det ikke har et fast fikspunkt til de fundamentale priselementer og udelukkende er styret af afrealiserede markedskræfter. Matematiseringen kan være med til at ekstrapolere afrealiseringen yderligere, da der ikke er en naturlig grænse for matematikkens formåen, mens den substantielle verden *har* rammer og begrænsninger. I en verden med en hyperkompleks informationsstrøm kan denne form for matematisering nemt fordreje folks forventninger og dermed have fatale konsekvenser, når virkeligheden vender.

Den manglende regulering på markedet kan potentielt løses ved hjælp af Shared-Responsibility Mortgage. Analysen viser, at SRM stadig vil være påvirket af nogle af de konstituerende elementer i finansiell afrealisering. Især semiotikkens problematik vil stadig være tilstede. Dette kan ses ved, at låntagere muligvis vil opleve en tilskyndelse til at forholde sig i endnu højere grad til rene semiotiske elementer, som boligmarkedet er blevet kategoriseret til. Men dette vil ikke nødvendigvis være et problem, da den finansielle økonomi og matematiseringen til gengæld vil holdes tilbage qua den større forankring i virkeligheden. Dette opnås simpelthen ved at dele tabet mellem låntager og långiver i et nedadgående marked, hvilket vil give kreditinstitutterne incitament til at tilbageholde kredit, og markedet bør dermed stabilisere sig. SRM ser altså ud til at være fritaget for finansiell afrealisering, da initiativet sætter en klemme på det feedbackloop, der plager boligmarkedet under dets nuværende præmisser. Selvom nogle få af de konstituerende elementer fra konceptet finansiell afrealisering kan påpeges, så ser disse ud til at blive holdt i ave gennem systemets opbygning.

Biopolitik og finansiell afrealisering

Hvordan kan finansiell afrealisering rationaliseres i en biopolitisk kontekst? I ovenstående analyser er det vist, hvordan finansiell afrealisering fungerer i samfundet - både på et overordnet konceptuelt niveau og i en konkret kontekst qua boligmarkedsanalysen. Det skal nu undersøges, hvordan dette kan give mening i et biopolitisk perspektiv.

Tidligere blev det beskrevet, hvordan statsræsonen er essentiel for biopolitikens virke. Det blev beskrevet, hvordan den fungerende statsræson i høj grad var præget af merkantilismen og dens internationale konkurrencementalitet. Dette er grobunden for det rationale, der gør sig gældende i den aktuelle regeringsfornuft. Som stat skal vi befinde os i konstant udvikling for at være i stand til at følge med i den internationale konkurrence.

Dette betyder dermed også, at biopolitikken er nødt til at organisere og subjektivere befolkningen til at være i stand til dette. Den finansielle afrealisering har en plads i denne udvikling på den ene eller anden måde, og rationalet bag dette vil nu blive undersøgt.

Finansiell økonomi og biopolitik

Den finansielle økonomi tjener i høj grad som mulighedsbetingelse for den voldsomme vækst i gæld og forbrug i vores nuværende samfund. Man kan sige, at den finansielle økonomi holder hele samfundet i gang, for uden den ville virksomheder mangle likvide midler, de ville være nødt til at spare, folk ville miste deres arbejde, etc. Man ville altså ryge ind i en negativ spiral lignende the debt deflation cycle. Selve dét, at den kan have så direkte indflydelse på individets mulighed for at arbejde, indikerer hvor betydningsfuld dens rolle faktisk er i en biopolitisk kontekst. Men individniveauet skal undersøges senere. Lige nu er det mere interessant at undersøge elementerne i et makroperspektiv for at se, hvordan den finansielle økonomi hjælper til med at skabe muligheder og organisere befolkningen.

Såfremt den finansielle økonomi fungerer efter hensigten, er den et fremragende værktøj for suverænen. Hvis regeringen formår at holde den finansielle økonomi i ro, bør den kunne kontrollere hele den politiske økonomi, pengestrømmene i samfundet og dermed magtfordeling gennem et arkimedisk punkt i form af nationalbanken. Om end der kan stilles spørgsmål ved det faktiske styrkeforhold mellem staten og de private banker, så er den finansielle økonomi som organiseringsværktøj ganske logisk. Det er baseret på den basale interessedrift i individer og virksomheder på den måde, at såfremt staten ønsker at aktivere økonomien, så sænker de renten, så der kan lånes, investeres og forbruges mere. Hvis man derimod ønsker at bremse økonomien, kan samme mekanisme igangsættes med omvendt fortegn. Samtidig kan staten også kontrollere, om der skal investeres mere eller mindre i forskellige sektorer gennem de finansielle institutioner. Det typiske redskab til dette er at give skattesubsidier til bestemte investeringer. I forhold til de tidligere analyser er det naturligvis særligt interessant at bemærke sig de gældende subsidier til boliginvesteringer, renteudgifter og dermed gæld. Ved at subsidiere bestemte sektorer gennem den finansielle økonomi kan staten altså manipulere med markedsforholdenes udvikling på et systemisk niveau. Denne særlige nøglerolle for den finansielle sektor er sandsynligvis også en del af forklaringen på bankernes særligt privilegerede beskyttelse

i forbindelse med udlån, om end denne naturligvis også skal ses i lyset af bankens generelle samfundsøkonomiske væsentlighed.

Semiotik, matematisering og biopolitik

Semiotikken er særdeles interessant i den biopolitiske sammenhæng. Det blev tidligere nævnt, at den politiske økonomi har sørget for, at man ikke længere stiller spørgsmål til retfærdighed og natur, når der bliver truffet politiske beslutninger. Der bliver derimod stillet spørgsmål til rentabilitet, og markedet kommer dermed til at fungere som et sted, hvor man kan finde sandhed og validitet omkring den gældende regeringspraksis. Som stat bliver man målt ved en benchmarking i den internationale konkurrence, og der konkurreres på performance i form af pengeakkumulation, så det er her, at markedets vigtighed kommer til udtryk.

I forhold til biopolitikken er det semiotiske element særligt vigtigt i form af den måde, økonomien kommunikerer på i den offentlige diskurs. Der diskuteres stort set aldrig politik, uden der sættes en form for økonomisk kalkulation bag tallene. Staten fremprovokerer en bestemt rationalitet, der skal tilskynde individerne i samfundet til at arbejde, investere, tage uddannelser, føde børn, etc. Alt sammen i et forsøg på at opretholde en god stat, der kan konkurrere med den globale verden. Det kan dog forekomme absurd, når semiotikken forsøger at blande sig i den meget intime sfære, der eksempelvis handler om, hvornår folk skal reproducere sig. Men i disse tilfælde kan staten trække på mere subtile elementer og simpelthen strukturere mulighedsbetingelserne for at få børn anderledes og derigennem manipulere folk til at efterkomme statens vilje. Denne form for manipulation af befolkningens liv sker hele tiden. Det kan dreje sig om at give forældre på uddannelsesstøtte flere penge, hæve afgifter på cigaretter, hæve afgifter på benzin, fjerne registreringsafgifter på elbiler, etc. Statens måde at agere på er næsten altid i form af økonomisk tilskyndelse. Dette er et eksempel på, hvordan individets liv kan blive til genstand for den økonomiske analyse gennem en granskning af interesserne, der er på spil. Regeringen vurderer, hvilke interesser er der på spil, og hvordan disse kan manipuleres. I sidste ende handler det altså om markedet som veridiktionssted, fordi det er på markedet, at tingene ender med at blive realiseret. Og da konsensus er en nødvendighed for realiseringen, så foreskriver biopolitikken, at prisen må være retfærdig og demokratisk.

Dette er også et glimrende eksempel på, hvordan matematiseringen i høj grad gennemsyner selve livet af individerne i samfundet. Denne matematisering er synonymt med den menneskelige kapital. Omdannelsen af liv til algoritmer og statistikker er simpelthen en nødvendighed for, at den finansielle økonomi og semiotikken som helhed kan fungere i deres samspil. Semiotikken leverer matematiske formler til den finansielle økonomi, der dermed kan foretage statistiske analyser af fortiden for at determinere fremtiden. Dette handler ligeledes om at skabe den befolkning man gerne vil have, fordi alting i sidste ende handler om at have den rette menneskelige kapital – den ultimative ressource. Der er altså et ganske logisk rationale i statens organiseringsprincip fra et finansielt og semiotisk synspunkt. Det er en effektiv regeringspraksis. Om det virkelig er en retfærdig og demokratisk regeringspraksis, det må en yderligere analyse undersøge.

Bifo forklarer, at hyperkompleksiteten i vores samfund i dag er medvirkende til, at vi umuligt kan absorbere alle de informationer, vi bliver mødt med som individer. Dette medfører, at vi i stigende grad fjerner fokus fra den substantielle verden, det nøgne liv, som Agamben ville kalde det. Vi forholder os kun relativt til regeringspraksissen. Som tidligere nævnt, beskriver Agamben dette med et skatteeksempel, hvor han forklarer, at vi ikke forholder os til retfærdigheden i, at staten har ret til at opkræve skat. Vi ser blot på, hvilke konsekvenser denne form for beskatning har. Selve denne ontologiske måde at forstå verden på lader til at blive delt mellem de præsenterede teoretikere. Der er naturligvis forskellige nuancer og fokuspunkter, men den generelle virkelighedsforståelse synes at være éns.

Hyperkompleksiteten i informationsstrømmene kan derfor indikerer tre scenarier: For det første kan det være en indikation på en kynisk stat, der bevidst gør de finansielle markeder for komplekse for lægmand at sætte sig ind i, så vedkommende er mere tilbøjelig til blot at forholde sig til semiotikken – altså det kommunikerede – og dermed føje suverænenes vilje. For det andet kan hyperkompleksiteten også gøre sig gældende for regeringen selv. Det er muligt, at regeringen ikke selv kan bearbejde, overskue og kontrollere datamængden, der findes i det globale samfund. Dette scenarie synes at være plausibelt, eftersom en oplyst regering umiddelbart ikke ville være interesseret at lade den finansielle krise opstå. Et tredje scenarie, som især Lazaratto er tilhænger af, kunne være, at den virkelige suveræn i samfundet faktisk er de finansielle institutioner. Gennem statsgælden til den

finansielle sektor vil der opstå et underdanighedsforhold, der reelt overgiver magten fra regeringen til bankerne og kreditinstitutterne. Der er uden tvivl argumenter, der kan supportere denne tredje mulighed. Den finansielle sektor *er* politisk aktiv, og den har så stor samfundsmæssig betydning, at den uden tvivl oplever bedre subsidiering end andre sektorer. Som nævnt forsøger biopolitikken at balancere *interesserne* i samfundet, og gennem den finansielle sektors enorme betydning, har den altså en forhandlingsklemme på den siddende regering, som der er meget svær at negligere. Men når dette argument er fremført, så må det også bemærkes, at det *er* altså regeringen, der har magten. Det er regeringen, der kan træffe beslutningen om undtagelsestilstanden. Det er muligt, at det i dagligdagen er svært at balancere magtforholdet med den finansielle sektor, og beslutningerne bliver med sikkerhed påvirket af dette asymmetriske forhold, men i sidste ende er det regeringen, der er suverænen, og regeringen, der kan tilsidesætte den finansielle sektors interessekrav.

Boligmarkedet som veridktionens sted

I den moderne regeringsfornuft er det meningen, at markedet skal fungere som stedet, hvor regeringspraksissen kan testes. Det er på markedet, at man kan måle, om bestemte initiativer er gode eller dårlige, rentable eller ikke-rentable. Men når det nu er vist i de tidligere analyser, at boligmarkedet ikke fungerer optimalt, hvorfor er der så ikke grebet ind fra statens side? Dette burde jo være et tegn på, at regeringspraksissen ikke fungerede, som den skulle.

Problemet er *netop*, at fra et biopolitisk synspunkt fungerede boligmarkedet glimrende, indtil det krakkede. Boligmarkedet stormede fremad, folk blev rigere og rigere, og forbruget galopperede af sted. Al semiotik og finansiell økonomi så fornuftig ud i en lang årrække, og derfor var der ikke umiddelbart årsager til at lave tiltag mod denne udvikling. Når markedet fungerer som veridktionens sted, så kan det være problematisk at opdage, hvis noget *ikke* fremgår af den økonomiske analyse. Her opstår der et ontologisk problem i den biopolitiske analyse af finansiell afrealisering. Når ideologien foreskriver, at markedet er et retfærdigt sted, og salgsprisen altid er retfærdig, så lukker man samtidig øjnene for risikoen for finansiell afrealisering. Det er en logisk umulighed, at der kan findes finansiell afrealisering, hvis salgsprisen er retfærdig. Men som det er vist i analysen af boligmarkedet, så kan prisen næppe kaldes retfærdig – den er i hvert fald ikke retvisende i

forhold til den underliggende substantielle referent. Den er i høj grad manipuleret med gennem kreditmekanismer og skattesubsidier, og den fluktuerer mere end det kan forventes, at lægmand kan forudse, og derfor kan den næppe kaldes retfærdig. Det er samtidig vist, hvor store konsekvenser et sygt boligmarked kan have for både individer og samfundsøkonomier, og derfor *må* det betragtes som en systemisk fejl, at finansiell afrealisering kan finde sted i. Det er vigtigt at notere sig, at boligmarkedet kun er anvendt her til eksemplificerende formål. Det kunne ligeså vel være anvendt inden for andre sektorer. Selve problemstillingen i den finansielle afrealisering er sandsynligvis også gældende i mange andre finansielle konstruktioner, hvor biopolitikken overser faresignalerne på systemisk niveau.

Gæld som dispositiv

Agamben forklarer, at dispositivet er en form for magtteknologi. Det er et redskab, der på den ene eller anden måde, har en immanent magt til at påvirke individets *zoé*. Livsformen *zoé* omdannes gennem kampen med dispositivet til *bios*, livet i samfundet, subjektet som det fremstår. Foucault forklarer derimod, hvordan staten danner sine subjekter ved at producere frihed og fare gennem muligheder og straf. Jeg vil hævde, at gælden er et eksempel på begge dele.

Muligheden for at optage lån må siges at være en frihed. Det er en frihed, der muliggøring, der ellers ikke ville være mulige. Man kan eksempelvis købe et alt for dyrt hus. Hvis man vælger at købe et alt for dyrt hus, så vil man givetvis blive ramt af faren ved ikke at kunne betale sit lån. Det vil indebære en tvangsauktion samt en endnu større gæld. Så friheden og faren fungerer som dispositive, der tilskynder folk til at købe hus inden for deres råderum. Gælden er dog et særligt interessant dispositiv, fordi den bliver hængende over hovedet på individet, som den evigt truende tvangsauktion. Den tvinger hele tiden individet til at gå på arbejde, tjene flere penge, få forfremmelser, bidrage til samfundet, etc. I ét og samme dispositiv udgør gælden både friheden og faren. Den virker altså som en metode for biopolitikken til konstant at reproducere subjekter, der ønsker at arbejde. På denne måde kan gælden rationaliseres i et biopolitisk perspektiv.

Så gælden som fænomen kan sagtens rationaliseres inden for rammerne af biopolitikens virke. Det er endda et ganske effektivt redskab. Men den enorme gældssætning, der opbygges i civilbefolkningen er derimod svær at finde rationale for. Det er tidligere beskrevet, hvordan makroøkonomien påvirkes af den enorme gældssætning i de danske husholdninger, og da det primært er makroøkonomien, der udgør beslutningsgrundlaget for den politiske økonomi, så giver det ingen mening. Derfor må det ligeledes betragtes som en systemfejl, at dette forekommer. Ifølge Agamben skal analyser hjælpe med at afdække dispositivernes konsekvenser for dermed at skabe et beslutningsgrundlag for politikerne.

Den systemiske fejl

Den systemiske fejl, der nævnes flere gange i analysen, må være selve den finansielle afrealiseringsmekanisme. Alle komponenterne, der er identificeret i finansiell afrealisering, kan rationaliseres hver for sig inden for biopolitikens logik. Den finansielle økonomi virker som en overordnet styringsmekanisme, hvorfra suverænen kan give eller fratage økonomiske incitamenter. Semiotikken støtter diskursen om den politiske økonomi, der former befolkningens rationale i økonomiske termer. Matematiseringen omdanner mennesker til den humane kapital og fjerner samtidig den substantielle verdens begrænsninger, så man som individ kan udvikle sig i det uendelige. Gælden virker som det altoverskyggende positiv, der producerer frihed og fare for individet, der dermed subjektiveres til at eftertrænge penge, arbejde, uddannelse, etc. Alle disse komponenter hænger sammen. De er gensidigt afhængige af hinanden for at virke. Men denne interne interaktion og dynamik er ligeledes årsagen til, at den systemiske fejl kan finde sted. Den finansielle afrealisering er et produkt af, at disse mekanismer i fællesskab bevæger sig længere ind i den semiotiske sfære og fjerner sig fra den substantielle verden. Den finansielle økonomi tilskyndes til at udlåne flere penge. Derfor bliver gælden gjort mere attraktiv. Mian og Sufi viser, hvordan en øget tilgængelighed af kredit automatisk får huspriserne til at stige, uanset om man som individ tror på, at udviklingen i prisindekset kan understøttes af virkeligheden eller ej. Boligpriserne eksploderer, og risikoen viser sig ikke i matematiseringen – der ser alting ud til at fungere glimrende. Regeringsfornuften vil rationalisere sig frem til at accelerere denne udvikling. Som det er vist, når markedet på et tidspunkt et absurd niveau, hvor folk stiller spørgsmålstejn ved priserne. Det kan være, at førstegangskøbere ikke længere har råd til at købe sig ind på markedet, og dermed

falder efterspørgslen markant. Som effekt heraf vil priserne falde. Det er også en risiko for, at kreditinstitutionerne pludselig ikke kan finde på finansielle produkter, der kan understøtte en fortsat gældseksponering. Man rammer et logisk nulpunkt for, hvor meget folk kan bruge af deres disponible indkomst til boliglån, og dermed vil boligboblen ligeledes punktere. Pointen er, at boblen vil punktere på et tidspunkt, eftersom den er afkoblet fra virkeligheden. Når dette sker, befinder staten sig i en yderst uønsket situation med store dele af befolkningen, der er hårdt ramt af konkurser og tvangsauktioner, den finansielle økonomi vil være i knæ, etc. Alt dette er en effekt af, at biopolitikken ikke har en indbygget mekanisme, der kan opdage og bremse et selvreferentielt, semiotisk system, der ekstrapoleres gennem sin egen logik. En mulig løsning på problemstillingen kunne være en profanation af boligmarkedet gennem anvendelse af Shared-Responsibility Mortgage.

Profanation af boligmarkedet – Shared-Responsibility Mortgage

Agamben forklarer, at dispositiverne skal profaneres. De skal 'gives tilbage' til befolkningen, hvilket vil sige, at befolkningen selv skal have en reel mulighed for at beslutte, om de vil 'overgive' sig selv, sit liv i *zoé*, til det givne dispositiv. Som det er vist, er boligmarkedets konstellation struktureret på en måde, der medfører, at langt størstedelen af befolkningen vil være tvunget til at optage gæld for at erhverve sig en bolig. Denne gældsættelse er der ikke nødvendigvis noget galt med. Selv i tilfælde af, at prisen udelukkende afspejlede den fundamentale værdi, så ville de fleste mennesker skulle optage gæld alligevel. Men dét, der umiddelbart kunne være et problem ved, er, at man som borger er nødt til at spille med på et boligmarked, der kan ende med at ruinere én, uden man har den fjerneste mulighed for selv at gribe ind i processen. Dette synes ikke at være foreneligt med begrebet frihed. Som det er blevet beskrevet, så er markedet opskruet på denne måde på grund af finansiell afrealisering. Shared-Responsibility Mortgage er tidligere blevet beskrevet som en løsning på dette.

Ved at indføre SRM i boligmarkedet, vil man kunne tale om, at det blev profaneret. Befolkningen ville ikke længere være tvunget til at tage enorme risici alene, og deres eksistensgrundlag ville være beskyttet på alle tidspunkter. Individet vil altså selv være i stand til at vurdere, hvorvidt vedkommende vil optage den nødvendige gæld, og han vil selv kunne estimere, hvordan fremtiden vil blive påvirket. Ved at indføre SRM vil boligmarkedet ikke længere være et dispositiv, der udelukkende er modellerbart fra de finansielle

institutioners indflydelse. Borgerne vil pludselig selv have magt over dispositivets manipulation. Dette er en retfærdig og demokratisk løsning fra individets perspektiv. Ved at foretage dette skifte, vil man være i stand til at redde store dele af befolkningen fra tvangsauktioner og konkurser. Man vil samtidig være beskyttet mod skiftende renter, afdragsfrihed og andre kreative kreditmekanismer, og man vil derfor have et stabilt boligmarked, som man kan regne med.

SRM ville også være et interessant koncept at arbejde med i forhold til resten af biopolitikken. Semiotikken ville blive mere gennemskuelig, hvilket ville øge kvaliteten i kreditbeslutninger – både fra individets perspektiv som nævnt før, men banker og realkreditinstitutter ville også være i besiddelse af et langt sikrere datagrundlag at træffe beslutninger fra. Dette er ensbetydende med, at det vil reducere hyperkompleksiteten på området. I forhold til at markedet effektivt skal fungere som et ”veridiktionssted”, så vil SRM være dét værktøj, der faktisk kan få markedet til at virke herefter. Det er vist, at markedet under de nuværende forudsætninger umuligt kan fungere som et sandhedens sted, som Foucault forklarer, at det skal være. SRM vil øge transparensen og parternes gensidige indforståelse og samtykke vedrørende investering og tilhørende risici vil derfor være forbundet med en større validitet, og markedet vil igen få muligheden for at blive til et forankringspunkt, som staten kan bruge til at verificere den gældende regeringspraksis. I forhold til den finansielle økonomi vil der givetvis være opstartsvanskeligheder med at få indført konceptet, hvilket vil resultere i højere renter, strengere krav til låntagere, etc. Som ved ethvert eksogent omfattende indgreb, så vil markedets parter være nødt til at kalibrere deres forretningsmodel efter det. Markedet vil efter et stykke tid automatisk finde sit ligevægtsniveau baseret på fundamentale priser, der er baseret på substantiel virkelighed. Gælden ville muligvis miste noget af sin drivkraft som dispositiv. Man kan argumentere for, at en del af faren ved gæld vil forsvinde. Det mener jeg dog ikke vil være tilfældet i praksis. Man kan sagtens forestille sig, at det kan have den modsatte effekt, fordi gæld og afdrag pludselig vil være noget, som man kan forstå, og det vil være noget, man kan se en ende på. De astronomiske kreditsummer, der er forbundet med det nuværende boligmarked, er så høje, at lægmand slet ikke kan forholde sig til dem. Den generelle holdning til gælden er, at den kommer man simpelthen aldrig af med, så det tilbageværende skyldige beløb må eventuelle arvtagere tage sig af. Med SRM ville man givetvis komme denne mentalitet til livs. Samtidig ville man mindske incitamentet til at

geare sin investering, da det vil koste procenter af gevinsten at omlægge lånet, og samtidig vil man hæve overliggeren for den maksimale hovedstol på lånet. Vigtigst af alt vil man være i besiddelse af et redskab, der kan modvirke de selvreferentielle loops, både positive og negative, og dermed skabe et sundere marked for alle parter. Man vil have en automatik i markedet, der umuliggør den biopolitiske systemfejl: finansiell afrealisering.

Konklusion

Jeg har i denne afhandling forsøgt at definere og konkretisere konceptet *finansiell afrealisering*, som Bifo præsenterer i *The Uprising*. Ved at inddrage andre teoretikers perspektiver har jeg mindsket abstraktionen i konceptet, da det viser sig, at selve afrealiseringselementet er tvetydigt. Når Bifo bearbejder afrealiseringen, gør han det ud fra en forudgående antagelse af, at økonomien er ”kørt af sporet” og ikke kan genoprettes uden en samfundsrevolution, der ændrer alt. Dette er dog ikke tilfældet. Han har ret i, at konceptet finansiell afrealisering har en eksistensberettigelse, men dog på lidt andre betingelser. De finansielle markeder har formået at flytte værdiskabelsesprocessen fra den industrielle økonomi til den finansielle (i hvert fald i en monetaristisk forstand), hvilket har medført, at den finansielle økonomi og ikke den produktive, er den primære drivkraft i økonomisk vækst i de moderne samfund. Dette medfører en afrealisering i forhold til den substantielle verden, da det pludselig er symboler og ren semiotik, der driver hele nationers økonomi. Dette fordrejer samtidig hele vores samfunds drift, da det får politikere til at fokusere væksten mod den finansielle sektor, der tjener penge gennem udlån, og den generelle gældsbyrde i samfundet eksploderer – dette uden den substantielle verden faktisk forandrer sig. Dette er i korte træk definitionen på finansiell afrealisering, som i øvrigt består af langt mere omfattende komponenter.

Ved at tage udgangspunkt i Bifos tanker om finansiell afrealisering og analyseret disse ved hjælp af især Marazzi og Lazaratto, har jeg været i stand til at definere visse komponenter, der på den ene eller anden måde må være tilstede for at kunne tale om, at et system er finansielt afrealiseret. Disse komponenter har jeg defineret til at være: Finansiell økonomi, semiotik, matematisering og gæld. Den finansielle økonomi må siges at være et implicit element i selve begrebet finansiell afrealisering, og det er den fuldstændige overgang til denne fra den industrielle økonomi, der er definitionen på afrealiseringen. Dette vil sige, når den finansielle økonomi udelukkende interagerer med sig selv eller et andet

økonomisk system for at udvikle sig. Semiotikken og matematisering fungerer primært som strukturelle mulighedsbetingelser, da de medvirker til, at gøre det svært for interessenter at gennemskue de finansielle produkters underliggende forankring i den virkelige verden. Samtidig kan de være med til at manipulere folk, da der typisk er en vis troværdighed gemt i tal, selvom disse ikke nødvendigvis er repræsentative for virkeligheden. Gælden er medtaget som komponent i finansiell afrealisering, da den også må siges at være en direkte mulighedsbetingelse for, at de finansielle markeder overhovedet *kan* afrealiseres, og samtidig er den med til at ekstrapolere priser, forbrug, udsving, etc.

Denne konceptualisering har givet begrebet en praktisk anvendelighed, som jeg efterfølgende har anvendt til at efterse boligmarkedet for finansiell afrealisering. Dette har ledt til interessante nye betragtninger omkring boligpriserne udvikling og deres manglende forankring i virkeligheden. Særligt kan det nævnes, at de finansielle institutioner lader til at have økonomiske incitamenter til at pumpe priserne op. Ved en anvendelse af Mian og Sufis teori er det beskrevet, hvordan de finansielle institutioner blot skal stille kreditten til rådighed for forbrugerne, og priserne vil hermed automatisk stige grundet sociologiske effekter. På denne måde er der udviklet et incitament for bankerne til at finde på stadig mere attraktive former for finansieringer for at presse priserne i vejret, mens husholdningens gælden er steget stødt. Semiotikken og matematiseringen har bevirket, at den virkelige underliggende verden ikke er blevet tilstrækkeligt analyseret. Hele boligmarkedets systematiske virke har vist sig at være finansielt afrealiseret.

Afhandlingen har også bearbejdet et nyt finansielt koncept fra Mian og Sufi, de kalder Shared-Responsibility Mortgage. Dette er blevet undersøgt for finansiell afrealisering under samme forudsætninger og præmisser som det virkende boligmarked. Dette koncept er særdeles interessant, fordi det kan skabe den kobling til virkeligheden, som boligmarkedet synes at mangle på nuværende tidspunkt. I korte træk handler det om, at de finansielle institutioner og låntagere skal dele risikoen ved boligmarkedets udsving, hvor risiciene på nuværende tidspunkt er centreret på låntageren. Analysen antyder, at SRM vil medvirke til at skabe et langt sundere boligmarked, der kan defineres og forudsiges med væsentligt større sikkerhed, end det er muligt i dag.

I en biopolitisk kontekst er det vist, hvordan finansiell afrealisering må betragtes som en systemisk fejl. Alle komponenterne, der er defineret i finansiell afrealisering, finansiell

økonomi, semiotik, matematisering og gæld, kan alle rationaliseres i biopolitikken. Man kan afdække alle elementerne hver for sig og beskrive, hvordan de potentielt kan være med til at subjektivere og organisere befolkningen efter suverænenes regeringsfornuft. Men det kan ikke rationaliseres, at den finansielle afrealisering, der opstår, når komponenterne interagerer med hinanden og derved afkobles fra den virkelige verden, skulle være et biopolitisk redskab i sig selv. Derfor bliver det betragtet som en systemisk fejl, der bør korrigeres. SRM er blevet identificeret som en mulig mekanisme, der potentielt kan umuliggøre den finansielle afrealisering på boligmarkedet.

Litteratur

- Agamben, Giorgio (1984): *Livs-Form*, i: *Kompendium: Biopolitik*, CM (FIL) Valgfag, Bind 2, Efterår 2014
- Agamben, Giorgio (2010): *Homo Sacer, Den suverene makten og det nakne livet*, i: *Kompendium: Biopolitik*, CM (FIL) Valgfag, Bind 2, Efterår 2014
- Agamben, Giorgio (2010): *What is an apparatus? - And other essays*, i: *Kompendium: Biopolitik*, CM (FIL) Valgfag, Bind 2, Efterår 2014
- Berardi, Franco "Bifo" (2012): *The Uprising, On Poetry and Finance*, Semiotext(e)
- Eriksen, Christoffer i: Agamben (2010), (forord til) *Homo Sacer*, i: *Kompendium: Biopolitik*, CM (FIL) Valgfag, Bind 2, Efterår 2014
- Foucault, Michel (1979): *Biopolitikken Fødsel, Forelæsninger på Collège de France 1978-1979*, Hans Reitzels Forlag
- Geulen, Eva (2012): *Giorgio Agamben – en introduktion*, i: *Kompendium: Biopolitik*, CM (FIL) Valgfag, Bind 2, Efterår 2014
- Homes Ejerlejlighedsprisindeks (2015), *Prisrekord i København – Aarhus er ekstremt tæt på*, <https://home.dk/om-home/presse/analyser-og-indeks/homes-ejerlejlighedsprisindeks-april-2015>
- Jacobsen, Michael Hviid; Lippert-Rasmussen, Kasper; Nedergaard, Peter (2010): *Videnskabsteori, i statskundskab, sociologi og forvaltning*, Hans Reitzels Forlag
- Lazaratto, Maurizio (2011): *The Making of the Indebted Man*, Semiotext(e)
- Lazaratto, Maurizio (2013): *Governing by Debt*, Semiotext(e)
- Lunde, Jens (2012): *En analyse af de danske familiers gældsætning og finansielle sårbarhed*, i: *Artikel i: Finans/Invest*, Vol. 311, Nr. 7
- Marazzi, Christian (2011): *The Violence of Financial Capitalism, New Edition*, Semiotext(e)
- Mian, Atif; Sufi, Amir (2014): *House of Debt, How They (and You) Caused the Great Recession, and How We Can Prevent It from Happening Again*, The University of Chicago Press
- Popper, Karl (1935): *The logic of Scientific Discovery*, Routledge Classics, London and New York 2005
- Røed Larsen, Erling; Mølhus, Jon Olav (2009): *Uddrag fra: Finanskriser! Boligboble, lånefest – og dagen derpå*, Gyldendal Akademisk (Norge)
- Shiller, Robert J. (2005), *Irrational Exuberance, Second Edition*, Chapter 2: *The real estate market in historical perspective*, Crown Business